

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ
Ч. 37

Степан Ярмусь

ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ ЮРКЕВИЧ
ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКА
СПАДЩИНА

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА "ВОЛИНЬ"

Вінніпег

1979

Канада

**ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ ЮРКЕВИЧ
ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКА
СПАДЩИНА**

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
No. 37

Pamphil D. Yurkevych
And His Philosophic Legacy

BY

Stephan Jarmus

PUBLISHED BY SOCIETY OF VOLYN

Winnipeg

1979

Canada

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

Ч. 37

Степан Ярмусь

**ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ ЮРКЕВИЧ
ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКА
СПАДЩИНА**

diasporiana.org.ua

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА "ВОЛИНЬ"

Вінніпег

1979

Канада

ВІД АВТОРА

Публікація „Памфіл Данилович Юркевич і його філософська спадщина”, що оце виходить окремою книжкою, — це моя вступна стаття до збірки творів Юркевича, що була видана Колегією Св. Андрея в Вінніпезі на початку 1979 р. Цю збірку текстів — у російському оригіналі — видано дуже обмеженим тиражем і то з тією ціллю, щоб, перш за все, твори Юркевича були доступними для кваліфікованих людей: філософів, богословів, дослідників-спеціалістів. Надіємося, що згадані твори незабаром знайдуть фахового українського перекладача й видавця і так стануть доступними для ширших читацьких кругів. Це справа необхідна. Крім того, треба сказати, що Юркевич і його філософія заслуговують на увагу не тільки з нашого боку, але й з боку інших народів, бо ж він, як рідкісний мислитель, говорить до людини універсального духа, а тим більше до духово розгубленої людини нашого часу.

Проте, поки згадані твори появляться в українському перекладі, — для ознайомлення з Юркевичем, з його філософією і з його значенням для української культури українського читача, — друкуємо дану працю. Думаємо, що загальний тон і стиль книжки доступні для пересічного читача, і це для нього її призначається.

До того треба сказати ще й те, що вже наспів час, коли нам треба ставати трохи більше зорієнтованими, більш реалістично настроєними, і не заспокоюватися самим сентиментально-естетичним аспектом української культури, як національна ноша, чарівні танки, сила нашої пісні тощо. Ці витвори й виразники українського духа мають велику емоційну силу і тому вони являються дуже важливим засобом плекання української істоти, зокрема серед наших нащадків поза межами Батьківщини. Тут, цією силою ми очаровуємо і себе самих, і наше довкілля. Але настає час, щоб ми починали пізнавати та показувати нашим допитливим дітям, і світові, не тільки наші культурно-емоційні багатства; тепер вже треба звертати увагу на культурно-філософське й наукове надбання українців — на ту спадщину, якою можемо збагачувати не тільки себе самих, але й культуру світу. Думаємо, що в цьому нам може допомогти Памфіл Данилович Юркевич, з яким оце ознайомлюємо ширші круги українського суспільства.

С. ЯРМУСЬ

*Присвячую моїм батькам,
бл. п. Онисимові й Ефросинії,
дружині Константі й синові
Андрієві.*

Філософсько-мистецьке зображення мислителя
(Виконав Д. Фаркавець)

З М І С Т

Стор.

ІНД АВТОРА	4
ПРИСВЯТА	5
ПАМ'ЯТІ ДАНИЛОВИЧ ЮРКЕВИЧ	
I. В С Т У П	9
(а) Генеза пробудження до занедбаного філософа	9
(б) Біографічні дані про Юркевича	12
(в) Хронологічні дані	14
II. ЮРКЕВИЧ — ХРИСТИЯНСЬКИЙ ФІЛОСОФ	16
(а) Юркевич на сцені Європи ХІХ століття	17
(б) Юркевич і західні мислителі	19
(в) Платон і Кант у філософії Юркевича	22
(г) Біблійні елементи у філософії Юркевича	25
(ґ) Юркевич у філософській традиції України	27
(д) Антропология Юркевича і його філос. серця	28
(е) Характеристичні риси філософії Юркевича	36
III. СІПР З МАТЕРІЯЛІЗМОМ	42
(а) Праця Юркевича в Києві	42
(б) Юркевич у Москві	45
(в) Юркевич і Чернишевський	47
IV. ДОЛЯ ЮРКЕВИЧЕВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ МИСЛІ ..	53
(а) Соловйов і філософія його учителя	53
(б) Доля Юркевичевої філософської спадщини ..	54
(в) Юркевич і зродження філософ. мислі в Росії ..	56
V. ЮРКЕВИЧ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ ..	62
(а) Поширення уваги до занедбаного філософа ..	62
(б) Матеріялістична критика Юркевича	63
(в) Юркевич в оцінці християнського ідеалізму ..	65
(ґ) Співзвучність ідеям Юркевича в західніх мислителів	66
VI. ЗАКІНЧЕННЯ	70
(а) Юркевич і шукання життєвої філософії сьогодні	70
(б) Оживлення забутої спадщини — це виклик нам	72
БІБЛІОГРАФІЯ	74
Про автора	76

ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ ЮРКЕВИЧ

(1826—1874)

та його філософська спадщина

І. ВСТУП

(а) Генеза пробудження до занедбаного філософа

Від самих початків, коли 1974 р. я вперше познайомився з ім'ям Памфіла Даниловича Юркевича і з назвами деяких його праць, а пізніше, коли я почав розшуки і завершив збірку його творів, і коли остаточно приступив до опрацювання даної праці про цього занедбаного українського філософа, — все це зайняття супроводилося почуттям то зворушення, то неспокою, то свідомого сумніву, що ця праця мені непосильна. П. Д. Юркевич — великий філософ, а моє обізнання з цією ділянкою людського духа — обмежене. Все ж таки, незважаючи на те, доводиться признатися, що я задоволений фактом, що оце можу зробити і свій вклад у справу звернення уваги суспільства на цього великого українського філософа, в роковини 100-річчя його упокоєння. Не можна бо не радіти з нагоди, що врешті, сто років по смерті Юркевича, його виводиться із тіней забуття й занедбання і ставиться на увагу світу. Цієї великої людини не знає не тільки зовнішній світ; Юркевича знає мало-хто і з-посеред українців. Ім'я Юркевича, щоправда, згадується в енциклопедіях, і там його визнають філософом, але його праця майже невідома, — відомі були тільки деякі назви його творів.

1974 р. автор цієї праці, — користуючись списком праць Юркевича, що його зібрав покійний проф. Дмитро Чижевський, — започаткував розшуки по бібліотеках Лондону, Ватикану і Москви, які були завершені 1976 р.

тим, що всі друковані твори Юркевича були зібрані. Цю збірку становлять десять окремих філософічних трактатів, але в неї не входять дві праці Юркевича на тему теорії педагогіки, які вийшли друком ще за життя філософа.

Щождо цієї першої збірки філософських творів Юркевича, то вона оце перше появляється в російському оригіналі, а згодом має вийти в українському, а також англійському перекладах. Наша збірка становить біля 750 сторінок книжкового друку і включає десять творів на теми філософії (один більш філософічно-полемічного характеру). Проте це ще не значить, що тими десятима творами обмежується вся філософська праця і спадщина Юркевича.

Завершення даної збірки творів філософа Памфіла Д. Юркевича вважається не абияким досягненням і це твердження робиться з почуттям вдячності тим друзям, що допомогли її зреалізувати. Вони заслуговують признання і мають повне право на моральне вдоволення, що врешті філософська праця чи не найбільшого українського мислителя пропонується увазі українського суспільства. Проте твори Юркевича виходять без відповідної аналізи, без фахової критики, бо це не входить ані в компетенцію автора, ані в мету даної публікації. Все ж таки, автор цієї праці почувается обов'язаним наважитись і деяку оцінку філософії Юркевича зробити, — бодай у характері певної інтродукції до збірки, чим по суті й являється дана праця.

Досі, про Юркевича написано дуже мало. Першу характеристику його філософії (з приводу смерти Юркевича) написав був Владімір Соловйов (1853-1900), визначний російський філософ, що був студентом Юркевича. Другий огляд основних ідей свого учителя Соловйов опублікував у 25-річчя смерті Юркевича, 1900 р. Крім того, одна стаття про Юркевича появилася була 1890 р. і дві 1914 р. Пізніше, коротку студію Юркевичової філософії виконав проф. Д. Чижевський (1894-1977) і опублікував її в своїх **Нарисах з історії філософії на Україні**. Тоді Чижевський обіцяв написати про Юркевича окрему монографію і, згідно з даними його особистого життєпису, він над нею працював, але ця праця залишилася в неви-

друкованим рукописі.¹ У 120-річчя народження Юркевича коротку згадку про філософа і його працю написав Ю. Дивич (Юрій Лавриненко), *Літвари* I, Зальцбург, 1947, а в 100-річчя смерті філософа (1974 р.) появилoся було декілька згадок про Юркевича автора даної праці, що в той час був редактором „Вісника” та календаря „Рідної Ниви”. Тоді ж д-р С. Фостун згадав Юркевича в своїй статті, опублікованій в лондонській „Українській Думці” (ч. 51, 1974), а останньою згадкою про нашого занедбаного філософа була стаття Д. Святогірського (прот. Деміда Бурка), що була надрукована в кварталнику „Рідна Церква” (ч. 111-112, 1977), Західня Німеччина. Оце стільки на відновлення пам’яті про одного, на мою думку, з найбільших філософів України — Памфіла Даниловича Юркевича. Проте, крім праці проф. Д. Чижевського, всі згадки про Юркевича були більш біографічно-публіцистичного характеру. Інакшими вони й не могли бути, бо досі майже ніхто не мав доступу до всіх творів філософа, отже ніхто не мав можливості перевести ані аналізи, ані критичної синтези всієї філософської спадщини Юркевича. І так найбільший філософ України, на мою думку, П. Д. Юркевич, силою різних обставин був відсунений у забуття, а його філософія — занедбана. Тепер читач може зрозуміти зворушення і мотиви, що спонукали автора цієї праці вивести Юркевича із занедбання, а його філософічну спадщину запропонувати ширшим верствам українського суспільства.

Філософія Юркевича, як та, що відповідає запитам,

---

¹ Див. його автобіографія в німецькій мові “*Lebenslauf*”, *Harvard Ukrainian Studies* vol. I, No. 3, 1977. Д. Чижевського Юркевичем зацікавив його учитель, проф. В. В. Зенківський. Інші праці про філософа П. Д. Юркевича такі:

Соловьев, Вл., „О философскихъ трудахъ П. Д. Юркевича”, *Собрание Сочинений* т. I, ст. 162-187; „Три характеристики”, *Собрание Сочинений* т. VIII, ст. 424-429.

Колубовский, Я. Н., „Материалы для истории философии в России”, *Вопросы философии и психологии*, 1890, кн. 5.

Шпет, Г. Г., „Философское наследіе П. Д. Юркевича”, *Вопросы философии и психологии*, 1914.

Ходзицкий, А. (свящ.), „Проф. философии П. Д. Юркевич”, *Вѣра и Разумъ*, 1914, 18, 20, 22, 24.

Чижевський, Дмитро, „Памфил Юркевич”, *Нариси з історії філософії на Україні*, Прага 1931, стор. 136-155.

Дивич, Юрій (Юрій Лавриненко), „Віядук у майбутне”, *Літвари* ч. I, квітень 1947, Зальцбург, ст. 57-67.

шуканням і потребам сучасної людини заслуговує якнайширшої, просто універсальної уваги. На Юркевича і його філософію мало звертали увагу, але тепер велику силу його філософського мислення, іронічно, стверджує марксизм своїм послідовним і рішучо ворожим відношенням до нього. На слабу ідеологію марксистів не дуже-то звертають увагу; але коли вони відчують певну загрозу своїй ідеології, тоді вони реагують у рішучий спосіб. Наприклад, на Заході є чимало противників марксизму, але советські ідеологи особливої уваги їм не присвячують, бо не вважають їх загрозовими. Але, коли на Заході почали появлятися твори французького палеонтолога й людолобця, католицького священника, єзуїта, П'єр Теяр де Шардена, а при тому, коли вони стали спонукувати переклади на різні мови, — ідеологи советського марксизму скоро відчували, що т. зв. „теярдизм” являється для них поважною загрозою, отже вони зареагували на це негайно; 1970 р. там появилася довга критика згаданої науково-християнської ідеології Теяра де Шардена², хоч, правда, ця критика появилася тиражем 1,000 примірників і, крім спеціалістів, мало кому була доступною. Тепер, філософія Юркевича зазнає подібного трактування в усіх принагідних советських виданнях: енциклопедіях, історіях філософії та в окремо призначених на це творах.³ А це само собою свідчить про те, що філософія Памфіла Юркевича починає приваблювати увагу по обидвох сторонах Залізної заслони: у вільному світі, і в Советському Союзі.

(б) Біографічні дані про Юркевича

Памфіл Данилович Юркевич, син православного священника, українець, народився 16 лютого 1826 р. на Полтавщині, в центральній Україні. Початкову школу він закінчив в родинному місті, а середню — гуманістичну й богословську — в Полтавській Духовній Семінарії (Семінарія — шість років навчання). 1847 р. Юркевич вступив на студії в Київській Духовній Академії, які закінчив 1851 р. Того ж року він був призначений на катедру філософії

---

² Бабосов, Е.М., *Тейярдизм: попытка синтеза науки и христианства*, Издательство „Высшая школа”, Минск 1970.

³ Губенко, В. І., „З історії ідеалістичної філософії на Україні”, *Боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом на Україні в ХІХ ст.*, Київ 1964, стор. 107-120.

П. Д. Юркевич

в Київській Академії, а 1852 р. здобув науковий ступінь магістра. В той час Юркевич виявився найбільш кваліфікованим викладачем філософії в усій Російській Імперії. Скоро, за досягнення, він був визнаний Бакалавром Академії, а 1853 р. його було вшановано спеціальною грамотою Священного Синоду. 1854 року Юркевич був назначений на становище асистента інспектора Академії, але за два роки він з того становища звільнився, і з 1857 р., крім філософії, став викладачем німецької мови. 1861 р. Юркевич був підвищений до стану Ординарного професора і того ж року, рішенням Міністерства Освіти, його було перенесено до Московського університету на кафедру професора філософії. Там, крім філософії, він викладав педагогіку в Учительській Семінарії, а також давав

публічні виклади про матеріалізм. 1869 р. Юркевича було призначено на становище Декана Історично-філологічного факультету, і на цьому становищі він був до своєї передчасної смерті, що наспіла в Москві, 4 жовтня 1874 року. Дружина Юркевича, з якою він одружився в Києві 1856 р., по довгій недужі померла в Криму, рік перед смертю свого мужа. П. Д. Юркевич прожив 48 років.

(в) Хронологічні дані

Юркевич почав свою професорську кар'єру 1851 р. в Києві, і київський період його діяльності був найбільш продуктивним. Цьому, правдоподібно, сприяла рідна українська атмосфера, в якій філософ народився й оформлював свій світогляд. Як уже було сказано, Юркевич написав і опублікував дві книжки на теми педагогічні, а решту своєї інтелектуальної діяльності присвятив проблемам філософії; він залишив готовий манускрипт **Метафізика**, але доля цієї праці невідома. В нашій збірці знаходяться наступні твори:

1. „Ідея”, **Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія**, (1859, X-XI);
2. „Серце и его значеніе въ духовной жизни челоуѣка, по ученію Слова Божія”, **Труды Кіевской Духовной Академіи**, (1860, I). Далі це джерело подається скорочено: **Труды...**
3. „Изъ науки о челоуѣческомъ духѣ”, **Труды...** (1860, III);
4. „Матеріалізмъ и задачи философіи”, **Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія**, (1860, III);
5. „Миръ съ ближними, какъ условіе христіанскаго общежитія”, **Труды...** (1861, III);
6. „По поводу статей богословскаго содержания, помѣщенныхъ въ Философскомъ Лексиконѣ”, **Труды...** (1861, I, II);
7. „Доказательства бытія Божія”, **Труды...** (1861, III, IV, V);
8. „Языкъ физиологовъ и психологовъ”, **Русскій Вѣстникъ**, (1862, IV, V, VI, VIII);
9. „Разумъ по ученію Платона и опытъ по ученію Канта”, **Московскія Университетскія Извѣстія**, (1865/6, V);
10. „Игра подспутдыхъ силъ”, **Русскій Вѣстникъ** (1870, IV).

У нашій збірці немає слідуючих публікацій Юркевича:

1. **Чтенія о воспитаніи**, (Москва, 1865, IV — 272);
2. **Курсъ общей педагогики**, (Москва, 1869, XV — 404).
(Ця книжка була в бібліотеці Бритійського Музею в Лондоні, Англія).

Тут треба зробити ще сліуючу заввагу:

Всі вищезгадані твори Юркевича були написані й опубліковані російською, а не його рідною українською мовою, бо в той час інакше й не могло бути. Всі свої твори Юркевич друкував в офіційних виданнях, отже вони мусіли бути в російській мові, інакше вони не могли появитися.⁴ Памфіл Юркевич — типовий український мислитель, — згідно із заввагою В. Соловйова, — ніяким винятком не міг бути; він, як і багато його сучасників українців, мусів писати по-російському, і так як багато інших, так і всі твори Юркевича ще тільки очікують українського перекладача. Досі, це було неможливим; але тепер, з появою першої збірки його творів, — не тільки український, але й англійський переклад Юркевича — справа невідкладна.

---

⁴ За часу Юркевича було видано Імператорський наказ, „Валуєвський указ”, згідно з яким усі українські видання були заборонені (за винятком деяких приватних праць, що підлягали цензурі) і в якому було проголошено, що „української мови не було ніколи, її нема тепер, і ніколи не може бути”.

II. ЮРКЕВИЧ — ХРИСТИЯНСЬКИЙ ФІЛОСОФ

Наше твердження може видаватися іронічним, але виходить, що Памфіл Юркевич, зокрема в Україні, більше відомий з марксистської критики. Проте в цій критиці його трактується більше як богослова, ніж як філософа і тим комуністи пояснюють його виступ проти матеріалізму. Таке трактування Юркевича бачимо вже в полеміці його суперника — російського радикала Николая Чернишевського. Пізніше, наприклад, в **Истории русской философии**⁵ його нап'ятовують просто „філософствующим богословом”. Інші, правда, визнають Юркевича релігійним філософом.⁶ І, без сумніву, філософія Юркевича, а зокрема його антропологія основана переважно на Біблії (через те Юркевич може зробити поважний вклад у богословське мислення). Але Юркевич — філософ глибоких ідеалістичних переконань, свідомий і послідовний противник матеріалістичної філософії, що в його час почала зазнавати чималого розвитку. Через те, досі, Юркевичеві ніде не визнається будь-якого вкладу в збагачення теологічних прагнень людини, але його вважають основоположником великої родини християнських філософів — таких, як Вл. Соловйов, брати князі Сергій і Євген Трубецькі, Николай Бердяев і ін. Щождо В. Соловйова, то він відкрито визнавав Юркевича своїм учителем, а себе — його послідовником.

Від самих початків, Юркевича визнавали ідеалістом, хоч його філософії не ототожнювали з будь-якою школою. Щойно пізніше філософію Юркевича почали визнавати **конкретним ідеалізмом**, а серед українців його мислення вважається **філософією серця**. Крім того варто сказати, що Юркевич своїм особливим зацікавленням Платоном та неоплатонізмом, Лібніцом, Беме (Boehme) та Све-

⁵ *История русской философии*, Издательство социально экономической литературы, Москва, 1961, ст. 307.

⁶ *Философская Энциклопедия*, 5, Издательство „Советская Энциклопедия”, Москва 1970, ст. 602. **Боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом на Україні в XIX ст.**, Київ 1964, ст. 107 і ін.

Денборгом підобрижає в своїх поглядах персоналізм і повітній екзистенціалізм. І так, скажемо, релігійне мислення російських філософів і їхній екзистенціалізм кінця XIX і XX століття розвинувся з Юркевичового пастоянства на виняткове значення **конкретного знання**, яке ставилося в повну опозицію крайньому абстрактному мисленню. Але **конкретне знання** — це не знання добуте чистим роздумуванням, а переважно й найперше знання серця. Юркевич стверджує, що найкращі філософи й великі поети завжди були свідомі того факту, що їхні глибокі ідеї зроджувалися не в розумі (мозку), а в їхніх серцях. Розум і роздумування тільки допомагали їм давати певне оформлення тим ідеям, які зроджувалися в таємничих глибинах серця.⁷ Пізніше скажемо про це дещо більше. А тепер поглянемо на Юркевича і на його специфічне місце на арені другої половини XIX століття.

(а) Юркевич на сцені Європи XIX століття

Філософські зацікавлення й стремління Памфіла Юркевича будуть краще зрозумілими тоді, коли поглянемо на нього в світлі подій, що наставали в галузях науки, розуму й серця в другій половині XIX століття. А розум і серце — це поле типового заінтересування Юркевича, хоч його приваблювали ще й інші зацікавлення та сили. Наш філософ народився, виростав, виховувався і мислив у межах тоталітарної системи Царської Росії, яка в той час dorostала до своїх вершин у сенсі її суцільности, почувань та національної тотожності. В той час деякі росіяни приходили до висновку, що Росії досить сполягання на Захід, і на цих основах зродилася школа т. зв. славофілів. Інші почали захоплюватися духом прогресу, раціональною та матеріалістичною філософіями, що напливали до них із Заходу. Велика частина росіян захоплювалася науковими досягненнями Західньої Європи, і майже всі верстви російського суспільства і його інтелігенція почали виявляти спротив системі невільництва-кріпацтва, що була панівною до 1861 року. А серед політично поневолених українців, поляків та кавказьких народів розвивався фермент незадоволення й спротиву, процес ви-

---

⁷ Юркевич, П.Д., „Серце и его значение в духовной жизни человека по учению слова Божія”, *Труды Киевской Духовной Академіи*, 1860, I, ст. 85. Далі це джерело буде зазначуватися скорочено: *Труды*.

зволени з-під російського гніту, який був сильним серед балканських народів і поступово звільнив їх з-під турецької неволі. Тому-то, якщо не всі, то бодай деякі з тих прагнень і процесів торкалися зокрема Юркевича і впливали на оформлення його філософського світогляду.

Крім того, ідеї Людвіга Фюєрбаха, висловлені в його праці **Сутність Християнства** (1841) та в інших творах, теорія еволюції Чарла Дарвіна проголошена в його творі **Походження видів** (1859) почали проникати й захоплювати уми в Царській Росії й впливати на розвиток почитання природничих наук, на прославлення людського розуму тощо. Юркевич був дуже добре зорієнтований у тому, що діялося на Заході, а зокрема в Німеччині і він бачив як все це впливало на уми в Російській Імперії. Правда, немає доказів на те, що Юркевич захоплювався будь-якими політичними ідеями, соціальним устроєм, або питаннями економії; але філософічні ідеї, зокрема ідеї нігілізму, матеріялізму та утилітаріянізму ставали для Юркевича ідеями, які вимагали від нього максимум уваги. Вистачить тільки поглянути на заголовки його праць: „Ідея”, „Матеріялізм і завдання філософії”, „З науки про духа людини”, „Мова фізіологів і психологів”, „Розум згідно з наукою Платона і досвід згідно з наукою Канта”, „Серце і його значення в духовому житті людини” і т.д., — самі наведені заголовки вказують на те, що турбувало філософа та чим він займався. Крім того, Юркевич у своїх філософських поглядах та шуканнях залишається вірним панівній духовій традиції України, яка, філософічно, стає виразною в мисленні Кирила Транквіліона Ставровецького (XVII ст.), Григорія Сковороди (XVIII ст.), М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова (XIX ст.) та в якій домінуючою духовою силою виступає емоційність (горизонтальна орієнтація людини), а не раціоналізм (сама вертикальна орієнтація) не тільки в проявах життя, але й у філософії.⁸ Це, однак, не вказує на те, що Юркевич обмежувався філософською традицією України; навпаки, він був також дуже добре зорієнтований у світовій філософії. До речі, сам Юркевич говорив, що наука філософії не належить тільки до одиниці; вона належить усьому людству. Так на неї треба дивитися, і так її треба оцінювати.

---

⁸ *Ukraine — A Concise Encyclopedia*, University of Toronto Press, 1963, p. 954.

За нашого часу найвищою стає тенденція, а то й правило, згідно з яким кожний, хто береться за вивчення даного мислителя чи письменника обов'язаний вишукувати ті зразки-моделі, якими даний мислитель мав би керуватися в своїй праці. Це дивне правило просто заперечує можливість, що хтось може мати оригінальну думку, що, по суті, дорівнює запереченню даній людині елементу творчості. Тому-то, хоч мені трудно погодитися з цією методологічною вимогою, то все ж таки, в даному випадкові і я постараюся згадати тих, що ніби мали певний вплив на розвиток філософської орієнтації та мислення Юркевича.

Памфіл Юркевич, згідно з твердженням його знавців і даними самої його творчості, був людиною широкої срудичії — так в царині світової філософії, як і науки взагалі. Він з очевидною готовістю і без труднощів говорить про мислення „практичних англійців” та „теоретичних німців”;⁹ він знає Спінозу, Декарта, Г'юма, Ньютона, Лібніца, Шопенгауера, Штайнтеля і ін.; він успішно критикує Канта, а де належить, поважає його; він любить Яковом Беме, Емануїлом Сведенборгом і визнає їх правдивими філософами (їх вважається, ніби вони мали помітний вплив на Юркевича). Проте, хоч Юркевич і любувався ідеалістичною філософією, він все таки всіх поглядів Канта та Гегеля — філософів-ідеалістів, не приймав; самого Канта він піддавав суворій критиці, а про Гегеля висловлювався, що то людина з „невилічимою манією величності”.¹⁰

Поза класичними мовами грецькою і латинською, Юркевич мав практичне знання мови німецької, і він був викладачем цієї мови в Київській Академії. Тому він мав безпосередній доступ до німецької літератури і, природно, того від людини Юркевичевого рівня можна було сподіватися. В одному із своїх перших творів він каже, що „будь-що, що тільки приваблює увагу німецьких мислителів, дуже скоро знаходить собі прихильників і серед наших науковців”.¹¹ Сам Юркевич німецьких філософів

⁹ „Изъ науки о челоуѣческомъ духѣ”, *Труды*, 1860, III, ст. 461.

¹⁰ *Энциклопедическій Словарь* (Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ), С.-Петербургъ, том 81, ст. 420.

¹¹ „Изъ науки о челоуѣческомъ духѣ”, *Труды*, 1860, III, ст. 374.

студіював, але він від них не залежав. Цього відношення, наприклад, до Канта і Гегеля відоме: він давав їм при- знання тільки за децю, але більше симпатизував з тими філософами, які були ближче до його переконань і кон- цепцій.

Силою існуючих обставин, Юркевич зосереджував свою увагу на поборення матеріялізму, що як окрема фі- лософська школа, почав розвиватися на Заході, а за ча- су Юркевича проявлявся вже й у Царській Росії. Юрке- вич виступив проти матеріялізму і своє становище осну- вав на принципах філософії, і без сумніву, тут він був повно успішним. Юркевич приступив до літературної бо- ротьби з матеріялізмом у його формуляції російським радикальним ідеологом Николаєм Чернишевським (1828- 1889). Людвігом Фоєрбахом (1804-1872) та Карлом Марк- сом (1818-1883) Юркевич, правдоподібно, не займався. Немає даних і на те, що Юркевич взагалі був ознайомле- ний з **Маніфестом Комуністичної Партії** (1848), або з го- ловним твором Маркса, **Капіталом** (1867). Крім того, в той час, коли згаданий головний твір Маркса був опубліко- ваний, непривітна атмосфера Москви виснажила Юркеви- чевого духа так, що він відмежувався від систематичної полеміки з матеріялістами.

Повертаючись до питання про схожість Юркевичево- го мислення із західними мислителями, читача може по- разити подібність Юркевичевого вчення про серце й по- чування людини до науки датського мислителя Сорена Кіркегарда (1813-1855). Тут, своєрідний персоналізм Юр- кевича дуже сходиться з твердженням Кіркегарда про те, що релігійна й етична правда прозрівається й сприйма- ється людиною індивідуально, суб'єктивно і то тільки в самій глибині людського серця.¹² Подібно й Юркевич настоює на глибоке значення „конкретного знання”, під чим розуміється суб'єктивне знання серця.¹³ Ось прикла- ди мислення обидвох філософів. Кіркегард пише:

Людина може воліти даної речі багато разів, і на- магатись її досягнути, але чисте переконання, що те, що належить тобі як знання, і те, чого ніяка сила не може від тебе відняти збагається глибоким внутрішнім зво-

---

¹² Holmer, Paul L., Introduction to *Edifying Discourses* p.XIX, Harper & Row, 1958.

¹³ Юркевич, П., „Серце...”, Труды, 1860, I, ст. 85.

рушенням, неописаними почуттями серця; тоді перший раз людина пізнає, що тільки та істина, яка її просвітлює, є істиною для неї.¹⁴

Тепер погляньмо, що про це каже Юркевич:

Наші думки, слова і діла — це перш за все не образи зовнішніх речей, а образи й виявлення загального почуття душі, породження нашого сердечного наставлення. Очевидно, в повсякденнім житті, наповненім турботами про існуючу дійсність, ми мало коли звертаємо увагу на той задушевний бік у наших думках і поступках. Помимо того правдою є, що все, що входить в душу із зовні, при допомозі органів чуття і головного мозку, перероблюється, змінюється, і дістає свою остаточну й постійну якість згідно з особливим, частково-оприділюючим сердечним наставленням душі; і навпаки, ніякі діяння й збуджування, що знаходять із зовнішнього світу, не можуть викликати в душі зображень чи почувань, якщо вони являються несумісні з сердечним наставленням людини. В серці людини криється основа того, що її зображення, почування і поступки набувають свою особливість, у якій виявляється її властива, а не якась інша душа, або на основі якої вона набуває таке особисте, частинно-оприділене спрямування, в силі якого вони стають виявленням не загальної духової сутності, а окремої живої, дійсно живучої людини.¹⁵

Як бачимо, подібність думок цих двох мислителів — поразуюча, але припускати будь-яке причинове споріднення між ними — явище майже не правдоподібне. В кожному разі, ніде немає доказів на те, що б Кіркегард мав якийсь безпосередній вплив на Юркевича. Цей датський мислитель опублікував свій твір **Або/Або** 1843 р. (він помер 1855 р.); Юркевич опублікував свій філософічний твір про серце 1860 р., але в той час про тепер славного Кіркегарда в Російській Імперії ніхто нічого не знав, бо в той час його не знали і в Західній Європі.

В друкованих згадках про Юркевича не раз вказується на те, що він був під впливом німецьких філософів Якова Беме (1575-1624) і Готфріда Лібніца (1646-1716) та шведського мислителя Емануїла Сведенборга (1688-1772). Але, чи це твердження правдиве, і до якої

---

¹⁴ Kierkegaard, Soren, *Either/Or*, vol. II. Princeton University Press, 1944, p. 294.

¹⁵ Юркевич, П., „Серце...”, *Труды*, 1860, I, ст. 83.

міри ці західні мислителі відлинули на філософське мислення Юркевича, того ніхто ще не досліджував і не доказав. (Цією проблемою трохи займався проф. Д. Чижевський). У даному випадкові можна тільки висловити припущення, що Юркевич міг бути зацікавленим у містичних переживаннях Беме, в Лібніцевій теорії пізнання та в Сведенборговім неоплатонізмі й спиритизмі. Тут треба сказати, що Юркевич спиритизмом цікавився багато і мав навіть чималі сподівання від нього, але сам він, придержуючись своєї питомої обережності, нічого про спиритизм не писав. Спіритистичні зацікавлення Юркевича згадуються тільки в спогадах його друзів. Про це, напр., згадує А. Аксаков у своїй статті „Медіумізм і філософія. Спогади професора Московського університету Ю.”¹⁶ Спіритизм Юркевича згадує також В. Соловйов.¹⁷

Обсяг цієї праці зумовлює її автора обмежити обговорення причинових відносин Юркевича до західних мислителів тільки до того, що було сказано вище. У дальшому розвитку даної праці ці стосунки будуть порушуватися тільки принагідно.

(в) Платон і Кант у філософії Юркевича

В обговоренні Юркевичевого зацікавлення такими західними мислителями, як Беме та Сведенборг, — на увазі мається перш за все певну симпатичну співзвучність між ними; бо ні першому, ні другому з них не приписується вирішального впливу на Юркевича та на оформлення його філософської мислі. Але, коли перейдемо до таких мислителів, як Платон і Кант, то тут справа представляється дещо інакше. Ці батьки окремих епох в історії філософії відиграли поважну, а може й вирішальну, роль в ділі вироблення й стабілізації специфічно Юркевичевої філософської думки. Юркевич виробив свою специфічну філософську ідентичність, на основі аналізу Платонової науки про розум і критики Кантової науки про значення досвіду. Він займається цими філософами в своїм першому творі „Ідея”, що був опублікований 1859 р. Сім років пізніше, в своєму творі „Розум, згідно з наукою Платона, і досвід, згідно з наукою Канта”, Юрке-

¹⁶ *Энциклопедический Словарь* том 81, ст. 420.

¹⁷ Соловьев, Вл. „О философских трудах П. Д. Юркевича”, *Собрание Сочинений*, I, ст. 196.

вич піддан цих філософів дальшій критичній аналізі, в якій Платона однією з оглядів прихильно, а Канта Юркевич оскаржує за введення замішання в філософію.

Юркевич починає свою аналізу твердженням, що дух людини сам собою спроможний доходити до основних переконань, зокрема в ділянці пізнання і сприймання різних явищ. Згідно з наукою Платона, дух людини обдарований тими принципами, які уможливають йому пізнати правду, якою вона по суті є; згідно з наукою Канта, дух людини, підкорений усій системі тілесної організації, може доходити тільки до загальних припущень; все, що лежить поза межами тих двох основних переконань належить до царини скептицизму.¹⁸ Юркевич Кантового погляду не приймає. Він твердить, що філософія, як і кожна інша наука, спочиває на докази правдивого знання, бо якщо вона не може докзати своїх претенсій на правдиве знання позитивними науками, то в такому випадку вона правдивою філософією не може бути. Істина це „приналежність чистого розуму, або розуміння самої природи речей”.¹⁹ Так Юркевич опрокидає Кантову критику чистого розуму.

Говорячи про згадані дві епохи в спрямуванні й розвитку науки, Юркевич каже, що Платонове навчання про розум приймалося й визнавалося правдивим на протязі тисячоліть. Всі спроби змінити це становище, — починаючи від Аристотеля і кінчаючи християнським богослов'ям, — не спромоглися підірвати його простої істоти, бо вона стоїть на переконанні, що формальна, онтологічна правда чистого розуму існує, і що кожна наука є наукою тільки до тих мір, поки вона задовольє вимоги приналежні чистому розумові.²⁰ Лібніц, у його настоюванні на вічну правду суцностей, відстоював становище, яке відстоював і Юркевич. Але Кант (1724-1804) завів тут революцію. І з появою його твору **Критика чистого розуму** (1781) філософія взагалі змінила своє відношення до цієї властивості людини. Юркевич ілюструє цю зміну в слідууючому супоставленні спірних тез і в проводі кож-

---

¹⁸ Юркевич, П., „Разумъ по ученію Платона и опытъ по ученію Канта”, *Московскія Университетскія Извѣстія*, 1865-1866, ч. 5, стор. 322. Далі скорочено: МУИ.

¹⁹ Там же, ст. 351.

²⁰ Там же, ст. 353.

пої з них він ставить їхніх основоположників: Платона і Канта. Юркевич зображує цю ситуацію ось так:

Платон:

Тільки невидиме й позазміслове ество (сущність) речей приступне пізнанню.

Сфера досвіду — це поле тіней та мрій; тільки стремління розуму в позазмісловий світ є стремлінням до світла знання.

Дійсне пізнання досягаємо тоді, коли рухаємося мисленням від ідей через ідеї до ідей.

Пізнання є ства людського духа, його безсмертя і найвищого призначення заслуговує на визнання науки: це — **цар-наука**.

Пізнання правди — для чистого розуму можливе.

Кант:

Тільки видиме й зміслове явище приступне пізнанню.

Стреміти розумом у світ позазмісловий — це стремітися в поле мрій та тіней; діяльність у сфері досвіду — це стремління до світла знання.

Дійсне пізнання досягаємо, рухаючись від наглядного до наглядного через наглядне.

Це не наука, а формальна **дисципліна**, що остерігає від безплідних спроб висловлювати щось певного про ество душі.

Пізнання правди не можливе ані для чистого розуму, ані для розуму, збагаченого досвідом.²¹

На основі цих п'яти спірних тез Юркевич розвинув свою критику Канта, якій — незважаючи на деякі перебільшення Кантових помилок, згідно з твердженням Чижевського, — недорівнює ніяка критика в світі.²²

Дане насвітлення Юркевичевого критичного підходу до Платона і Канта наводиться тут просто з тих мотивів, щоб краще показати й наголосити оригінальність Юркевичевої мислі, а також його винятково широку ерудицію в площині філософії.

Щождо тез самого Платона, Юркевич каже, що вони були справжнім духом нашої науки й культури,²³ а теорія Канта стала основою скептицизму.

²¹ Там же, ст. 356-357.

²² Чижевський, Д., Нариси з історії філософії на Україні, ст. 142.

²³ Юркевич, П., Разумъ по ученію Платона и опытъ по ученію Канта", МУИ, ст. 357.

На основі досьогочасного обізнання з Юркевичем можна прийти до висновку, що він найперше визначився своєю критикою матеріялізму; проте це не значить, що він не займався нічим іншим та що він критикував матеріялістичне мислення просто тому, що він з ним не погоджувався. Таке припущення було б невірним. У деяких випадках він також критикував ідеалізм, а про позитивні сторони матеріялізму висловлювався похвально. Наприклад, Юркевич визнавав контрибуцію Фюєрбаха в його настоюванні на позитивну роль індивідуальної людини в конкретнім визначенні її ества, а, скажемо, звишену „абстрактність” ідеалізму з його уневажненням конкретного й індивідуального він критикував.²⁴ Далі, містицизм, з його намаганням проникнути до глибин серця, з його негуванням світла розуму і знання, що доводило до нехтування необхідних передумов духового розвитку, — також зводив на себе критику Юркевича. Згідно з Юркевичем, нехтування всіх передумов життя і стремління до негтайного осягнення духових цілей людини, — це патологічна (хвороблива) ознака містицизму.²⁵ Через те, критичне, об’єктивне й незалежне мислення Юркевича треба визнати важливим у самій його суті; крім того, воно повинне допомогти в ділі привернення в нашій свідомості живого образу занедбаної постаті великого українського філософа — Памфіла Даниловича Юркевича. Щождо свого мислення, Юркевич багато завдячує Платонові; але в деяких випадках він шанобливо висловлюється і про Канта. Говорячи про його твір **Критика чистого розуму**, Юркевич каже, що цей твір — це праця дійсного генія.²⁶

(г) Біблійні елементи у філософії Юркевича

Памфіл Юркевич — релігійний філософ, і в багатьох випадках своїх прагнень до правди він шукав керівництва в Біблії. Свою працю про значення серця, Юркевич починає наведенням понад сто двадцять біблійних цитат, які становлять конкретні вислови про серце в Священних Кни-

²⁴ Чижевський, Д., **Нариси з історії філософії на Україні**, ст. 140; також: Юркевич, П., „Матеріалізмъ и задачи философіи”, **Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія**, 1860, III, ст. 50-51.

²⁵ Юркевич, П., „Серце...” **Труды**, 1860, I, ст. 96-97.

²⁶ Юркевич, П., „Разумъ по ученію Платона и опытъ по ученію Канта”, **МУИ**, 1866, ст. 356.

гах Старого й Нового Заповітів. У самому заголовку своєї праці автор заявляє, що вона оснований на Слові Божому („Серце і його значення в духовім житті людини, згідно зо Словом Божим”). Ця праця — це Юркевичева антропологія; хронологічно, — це його другий твір, але в дійсності — це, мабуть, найбільший вклад Юркевича у філософське мислення XIX і XX століть. Без сумніву, П. Юркевич був свідомий того, що оснoвувати філософічні висновки на Біблії — особливо в його час — означало наражуватися на глузливі насмішки і очорнення, що по суті й сталося, і нап'ятування Юркевича „мракобіссям”²⁷ — ворожістю до прогресу — залишається в марксистській літературі по сьогоднішній день. Незважаючи на те, він відкриває своє мислення про серце ось таким твердженням:

Хто читає Слово Боже з відповідною насолодою, той легко може завважити, що в усіх Священних Книгах і в усіх богонадхненних авторів серце людське розглядається, як зосередження всього тілесного й духового життя людини, як найбільш істотний орган і найближче скупчення всіх сил, вираджень, рухів, бажань, почувань і думок людини зо всіми їхніми спрямуваннями й відтінками. Тут, перш за все, ми зберемо деякі місця із Священного Писання, з яких буде видно, що цей погляд священних авторів на ество і значення людського серця визначається определенністю, ясністю і всіми ознаками свідомого переконання, а потім зіставимо це біблійне вчення з тими поглядами на цей предмет, які панують у сучасній нам науці.²⁸

І дійсно, Юркевич формулює своє становище сильно й доречно; він посилює його висновками науки, особливо фізіології й психології. А в заключенні своєї студії висловлює переконання, що якщо б хто волів виконати подібну студію з педагогічними цілями на меті, то „ми здобули б важливий круг практичних основ, які зближували б сферу віри зо сферою науки”.²⁹

Так думав Юркевич, і наведених фактів вистачить для насвітлення біблійних елементів у його філософії. Найсильніше про це говорить його власна заява. Коли ж ідеться про біблійний дух — то ним просякнена вся філософічна творчість Юркевича.

---

²⁷ Дивнич, Юрій, „Віядук у майбутне”, Літаври I, Зальцбург 1947, ст. 63.

²⁸ Юркевич, П., „Серце...”, Труды, 1860, ст. 63.

²⁹ Там же, ст. 118.

(г) Юркевич у філософській традиції України

Намфіл Юркевич народився, виростав і виховувався в центральній Україні, і характерні риси українства він зберігав постійно й відобразив їх у своїй філософії. Про це писав учень Юркевича, пізніше визначний російський філософ — Владімір Соловйов. Говорячи про Юркевича — того „свідомого ворога всіх поспішних узагальнень, безпідставних споруд та упереджень філософських систем”, — Соловйов каже:

Юркевич був родом з Полтавщини, походженням — українець, і в характері і в мові назавжди зберіг яскравий відбиток свого походження... Індивідуальний характер Юркевича, без сумніву, формувався на загальному тлі української природи. Їй відповідала його задумливість, углибленість у самого себе, чутливість більш інтенсивна, ніж екстенсивна, а також впертість і замкненість, що доходила до хитрости... Юркевич мав нахил до мовчазної контемпляції, до спокійного обміну думок з небагатьма друзями... До цих рис треба додати ще одну, також українську рису — особливий рід зосередженого гумору, — він смішив мене, сам тільки злегка посміхаючись.³⁰

Тут треба згадати ще одну характеристичну рису Юркевича — також українську, — його надзвичайну обережність, яка стримувала його від побудування точних систем.

Далі, специфічною українською рисою у філософії Юркевича — було його настоювання на важливість почувань — емоцій. Тут можна завважувати сліди неоплатонізму (елемент ідеї), а також патристики (елемент серця).³¹ Але ці елементи, як своєрідну екзистенціальну силу, завважується в українській мислі й етиці Княжої доби, зокрема в документах і літературних творах XI-XIII століть. Поняття про серце, як чисто філософський концепт, виступає в XVII ст. у творах українського мислителя Кирила Транквіліона Ставровецького. Більш дефінітивне філософічне поняття серцю надав Г. С. Сковорода (1722-1794) — український філософ XVIII ст. Сковорода, як і Юркевич, ставив серце багато вище людської душі та ду-

³⁰ Цитата Соловйова за Д. Чижевським, **Нариси з історії філософії на Україні**, ст. 154.

³¹ Там же.

ха і так вбачав у ньому самий центр людського життя орган найвищого духового значення.³²

Так концепт серця, як джерело і центр духового життя людини, зароджується серед українців Княжої доби і виявляється домінуючою життєвою силою; він виявляється в моралі, в народніх звичаях, у фольклорі, в гостинності українського народу,³³ що була високо розвинена ще до прийняття Християнства. Пізніше, філософічно-літературне примінення предмету серця бачимо в таких українських письменників-мислителів ХІХ ст. як Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко і ін. І остаточно, концепт серця дійшов до систематичного філософського розроблення у мисленні Памфіла Юркевича. В іншій формі, як специфічний літературний емоціоналізм і філософічний екзистенціалізм,³⁴ він був доведений до ХХ ст., отже до нашого часу. У площині філософії, ця стара українська традиція була доведена до своїх вершин у системах російських мислителів-емігрантів, т. зв. Паризької групи, останнім речником якої був Николай Бердяев (1874-1948). Серед українців в Україні ця традиція була здушена силою панівного марксизму. Запечатаний п'ятном „мракобісся”, предмет серця — ця характерна сила української мислі і духа — занепав навіть у царині літератури. Поза межами України, на чужині, Юркевичем і його мисленням про серце почав займатися проф. Дмитро Чижевський, а згодом Юрій Лавриненко та ін. Дана праця — це перша ширша згадка Юркевича на Американському континенті.

(д) Антропология Юркевича і його філософія серця

Юркевич був християнським мислителем і, зовсім природно, він присвячував багато уваги таємниці людини. Він мислив і працював з двома цілями на меті: по-перше, він намагався краще пізнати внутрішні тайни людини; а по-друге, він висвітлював безпідставність матеріялістичної науки про людину. Всі твори Юркевича просякнуті

³² Сковорода Г. С., Твори в двох томах, Київ 1961, том. І, ст. 47.

³³ Григорієв, Н., Українська національна вдача, Українська Видавнича Спілка в Канаді, Вінніпег, 1941.

³⁴ Згідно з твердженням Н. Бердяєва в його праці Самосознание (Опыт философской автобиографии), Париж 1949, ст. 110, наше філософське мислення завжди нахилилося до екзистенціального типу філософування.

наукою про людину. В своїх трактатах про серце, про дух людини, про розум і досвід, про значення миру, про матеріалізм і завдання філософії — в усіх цих творах Юркевич розвиває своє специфічне поняття і науку про людину, — про людину, як вільну (свобідну), індивідуальну, конкретну й відповідальну істоту. Отже, проблема людини — це центральна проблема в його філософії — так, як вона була в інших українських мислителів: в Сковороди, Шевченка, Гоголя, Куліша і ін. Проте в Юркевича найкраще з'ясування його науки про людину знаходиться в його творі: „Серце і його значення в духовім житті людини, згідно зо Словом Божим”. У цім творі Юркевич проголошує наступні висновки:

1. Серце — це охоронець і двигун усіх фізичних сил людини;
2. Серце — це центр душевного й духового життя людини;
3. Серце — це зосередження всієї пізнавальної діяльності людини;
4. Серце — це центр багатогранних духових почувань, зворушень та пристрастей; і
5. Серце людини — це центр її морального життя.

А в кінцевому висновку, треба сказати, що серце — це сама людина.

Юркевич основує свої тези на Священнім Писанні, а годі доказує їх заключеннями сучасної науки. Це вчення Юркевича викликало велике заворушення й спротив у кругах російських матеріалістів, проте він не мав жодних труднощів обоснувати своє становище даними науки і цей факт є очевидним, особливо в його пізніших творах. Перші філософічні твори Юркевича „Ідея” (1859) і „Серце” (1860) були спонтанним продуктом його філософських прагнень. Його дальша творчість — це вже реакція на інститути й виклики матеріалістів, а особливо — широко відомого російського радикала, Николая Чернишевського (1828-1889). Пізніша творчість Юркевича — це першійно продукт філософічної боротьби, але, згідно з твердженням В. Соловйова, Юркевич не мав ніяких труднощів оббивати погляди своїх противників, а навпаки, — він відстоював своє становище зовсім свобідно.³⁵

Тепер, ознайомимося з деякими точками Юркевиче-

³⁵ Соловьев, Вл., „О философскихъ трудахъ П. Д. Юркевича”, Собрание Сочиненій т. I, ст. 187.

ної психології. Свою науку про людину Юркевич починає рішучим опрокличенням панівної в той час теорії, що в духовім житті людини основну роль відіграє розум. Для кращого наświetлення Юркевичевого погляду, покористуємося його власними словами. Він пише:

На основі безсумнівних фізіологічних фактів... психологія навчає, що голова чи головний мозок із сполученими з ним нервами являється необхідним і безпосереднім тілесним органом душі для витворення представлень і думок з вражень зовнішнього світу, або що тільки цей орган є безпосереднім провідником і носителем душевних діянь. З цим, безсумніву, вченням про тілесний орган душевних явищ, в психології довго був пов'язаний погляд на єство людської душі, — погляд, який, зрештою, міг мати до певної зрозумілої міри самостійний і незалежний розвиток. Коли нерви, зосереджені в голові, приходять до здвиження від явищ і вражень зовнішнього світу, то безпосереднім і найближчим наслідком того здвиження є виникнення в душі уявлень і понять чи знання про зовнішній світ. Звідси легко було прийти до припущення, що основна спосібність людської душі є саме ця спосібність породжувати й формувати уявлення про світ по приводі порушення нервів, викликаного зовнішнім предметом. Те, що стається в нервах, як порушення, відкривається, являється й існує в душі, як зображення. Через те в філософії довго панував і досі ще панує погляд, що душа людини — це перш за все є те єство, яке уявляє, що думання — це сама істота душі, або що думання становить всю духовну людину. Воля і почування серця вважалися явищами, змінами та тимчасовим станом мислення. В правільному розвитку духового життя людини, ці дві підрядні спосібності душі повинні злучуватися з мисленням, заникати в ньому, і в цей спосіб утрачати всякий вигляд самотності й істотності. В таких визначеннях єство душі також стає відкритим і легко наглядним, як і ті форми мислення, які серед інших явлень душевного життя виділяються особливою прозорливістю та ясністю. З цими визначеннями ніяк не можна було б пов'язати думки, що в самій душі є щось **за-душевне**, якась глибока сутність, якої ніяк не можна вичерпати явленнями мислення. І так на перший раз ми можемо бачити тут, по меншій мірі, нахил до такого пояснення явищ, у якому сутності не дається більшого і більш-значущого змісту в порівнянні з її явищами, що доступні нашому обсервуванню; і хто, навпаки, думає, що в людській душі, як і в кожному творінні Божім, є сторони недоступні для органічних середників нашого пізнання, той вже задалегідь може бачити багато-

значність біблійної науки про **глибоке** серце, тайни якого знає тільки Ум Божественний.³⁶

Наведений витяг з Юркевичевого вчення свідчить про те, що вивчаючи людину, він звертає увагу на її найважливіші центри — голову і серце, і що в своїх філософічних висновках він підкорює ролі голови ролі серця і так на вищій ступінь ставить серце людини, а не її розум. Але тут не треба вбачати кантіянської негації розуму; якщо Юркевич і виступає проти тенденції у філософії підкреслювати автономію розуму, — він говорить у користь своєрідного погодження — **гармонії й координації** між цими центрами людини, а одночасно й настоює, що за цю координацію відповідає кожна індивідуальна людина. Він, між іншим, далі пише:

Тому-то, якщо світло пізнання має стати теплом і життям духа, воно мусить проникнути в серце, де воно може ввійти в суцільне наставлення душі. Отже, коли істина спадає нам на серце, — вона стає нашим добром, нашим внутрішнім скарбом. Тільки за це надбання, а не за якусь віддалену ідею людина може стати до боротьби з обставинами і з людьми; тільки серце спрможне йти на подвиг і самопожертву.³⁷

Юркевич розуму в користь серця не уневажнює; але він підкреслює своєрідну „відсталість” розуму в його дії, коли „думка серця” схвачує правду негайно, блискавично. Юркевич ілюструє своє твердження т. зв. „еммауським досвідом” двох апостолів, які хоч і розмовляли, і серцем зворушливо переживали свою зустріч з Воскреслим Господом, але розумом не пізнали Його (Лк. 24:13:35).

Отож, Юркевичева антропологія ґрунтується на двох основних силах людського духа: Голова (розум) і серце (емоції), і то на зрівноваженні (балянсі) цих двох сил він доходить до такого заключення:

1. Серце людини може відкривати, схоплювати, висловлювати і розуміти — в тільки йому притаманний спосіб — такі умовини й переживання духа, які, — з приводу своєї ніжности, виключної духовости й живучости, — віддаленому пізнанню розуму недоступні.

2. Поняття і віддалене знання розуму, поскільки воно

³⁶ Юркевич, П., „Серце...”, Труды, 1860, ст. 74-75.

³⁷ Там же, ст. 89.

звершується нашим душевним настроєм, а не залежає від віддалення образу зовнішніх предметів, відкривається або дається себе відчувати й завважувати не в голові, а в серці; воно мусить проникнути в цю глибину, щоб стати діяльною силою і двигуном нашого духового життя.³⁸

На основі цього Юркевич приходив до очевидного заключення, що вартість людини не залежить від обсягу її знання правди, не від пізнання, а від того, як та правда впливає на людину, що людина робить із своїм знанням правди. Тому-то, щоб говорити про вартість людини — треба знати, на що спрямоване, що приваблює її духове зацікавлення, що викликає в ній співчуття, що її радує, що завдає болю, або — що стає скарбом її серця?³⁹ (Лк. 6:45).

Розмір даної праці зумовляє її автора обмежити обговорення Юркевичевої антропології тільки до більш принципівих понять, тобто — до його розрізнення і з'ясування двох основних сил людини: її розуму (голови) та її емоцій (серця). Тепер ще треба сказати дещо про його погляд на людину — індивіда — в спільноті інших індивідів. Цей погляд Юркевича на людську особистість відіграв дуже важливу роль в розвитку того філософського мислення, що в двадцятому столітті був названий школою екзистенціалізму. Цією особливою контрибуцією Юркевича було його настоювання на виняткову вартість кожної конкретної, індивідуальної й унікальної людської істоти. Настоюючи на виняткову вартість конкретної людини, професор Юркевич виступав проти абстрактного поняття родини, суспільства, народу, — проти абстрактного популізму (народництва), сліди якого в нас залишилися по сьогоднішній день. Це саме за визнання вартості індивідуальної людини Юркевич похвалював деяких матеріалістів, напр., Людвіга Фюєрбаха.

У час Юркевича, особливо в психології, панував обмежений погляд на людину і на її духа, який вважав, що в індивіда все буває детерміноване родиною й суспільством. Юркевич виробив інший погляд на індивіда. Приглядаючись людині, він побачив, що людина своїм духом справді відображує таку діяльність і форму самовиявлення родини й суспільства, як різні концепти, припущення,

---

³⁸ Там же, ст. 89-90.

³⁹ Там же, ст. 90.

жадання, почування тощо; але Юркевич пішов далі і почав ставити питання і приглядатися до кожної індивідуальної людини, до її специфічного розвитку своїх особливостей, своєї повної унікальності. Тут Юркевич пізнав феномен особистості, який не підлягає жодним зумовлюючим силам із-зовні. Звідси також виходить, що кожна індивідуальна людина має свою специфічну долю — так на землі, як і у вічності... Через те, — згідно з Юркевичем, — людина ніколи не може бути ані виявленням, ані органом суспільної чи родинної душі. Слова людини, її думки і діла не зроджуються в суспільній чи в родинній душевній субстанції, але в її особистім, в особисто розвиненім, у специфічно восібленім духовім житті; тільки з уваги на те діла враховується людям чи в нагороду, чи кару і того не можна поділяти з ніким іншим.⁴⁰

Ця виключна конкретність та унікальність людського духа кидає світло також на моральну свободу людини. Дух людини і його природа — подібні до Духа Божого. Бог — то любов; Бог любить людину від початків (І Ів. 4:16;19) і це через те людина, в своїх ділах, мусить уподібнюватися ділам Божим і Йому Самому. Бог — то любов, тому-то Він учинив дух людини вільним не в зростанню своїми фізичними силами, а в стремлінню до правди й любови, до перемоги над пристрастями і над самолюбством. Це на цьому спочиває остання передумова моральної свободи людини. На цій основі Юркевич твердить, що людина творить діла морально вартісні тільки на базі своєї свободи; а діла виконані на базі послуху законові — ніякої моральної вартості не мають; вони можуть мати тільки юридичну вартість. Діла добра і правди впливають з чистого і вільного серця, з любови і то тільки такі діла мають велике моральне значення.⁴¹

Отже, згідно з Юркевичем, людина в душі своєму — істота унікальна; вона унікальна сама в собі і в своїй свободі; вона унікальна своєю відповідальністю за гармонію між її головою і серцем (розумом і емоціями); людина також унікальна щодо своєї моральної вартості. Ці тези може прийняти так віра, як і наука і так суперечність між ними щодо природи і тайни людини може бути усунена.

---

⁴⁰ Там же, ст. 94.

⁴¹ Там же, ст. 107.

Оце є ті мотиви, які принуджували Юркєвича дошукуватися правди відносно тайни людини,⁴² і то на основі тих шукань він розвинув свою філософію серця.

Тепер, поки перейдемо до нового розділу, погляньмо на те, як Юрій Лавриненко ілюструє погляди Юркєвича на функцію голови і серця; він робить це в слідуючій таблиці антитез:

„Голова” (розум):

1. Надбудова людської психіки.
2. Пізнання в формі мертвих, але впорядкованих схем.
3. Править, керує, регулює. Вершина духового життя.
4. Абстракція, загальне. Спільне для всіх людей.
5. Розрахунок.
6. Теоретичний елемент духа, основа розрахунку.
7. Закономірність, правильність. Складність, що надається до аналізу.
8. Є наслідком розвитку від нижчих форм до вищих. Похідне.
9. Збагачується набуванням з-зовні нових прикмет (прогрес).

„Серце” (емоційне):

1. Основа психіки.
2. Сприймання світу саме такого як є: різноманітного, живого, прекрасного.
3. Породжує. Корінь, зерно духового життя.
4. Конкретне, індивідуальне. Серце означає собою індивідуальність людини.
5. Інтуїція.
6. Практичний, моральний елемент духа. Основа волі, афектів та інтуїції.
7. Проста, елементарна даність, що не має складових частин і не надається до аналізу.
8. Первісно має цілком своєрідний зміст, що є подібний до інших примітивніших (тваринних, напр.) форм психіки, але цілком особливий своєрідний.
9. Росте в самоздійсненні своїх невичерпних можливостей (органічний ріст).

⁴² Там же, ст. 117-118.

10. Оперує поняттям.	10. Схоплює ідею, часом навіть виявляє її собою.
11. Ліхтар, світло.	11. Темна, недосяжна царина, основа, в якій той ліхтар може з'явитися і яка може спорадично деякими своїми проявами вийти на світло ліхтаря.
12. Льюкалізується на поверхні, легко доступне, свідоме.	12. Заховане переважно в глибині. Підсвідоме, що малою частиною є також і свідоме.
13. Людина в світі розуму є лише „серійний випуск” своєї породи, простий представник її.	13. Людина — неповторний індивідум, єдина в своєму роді у цілому світі.
14. Етика „формальна”, „абстрактна”. Мораль базується на користі, доцільності, договорі, або егоїзмі. Утилітарне ставлення до світу.	14. Мораль базується на вродженім почутті людяності, на здібності визнавати право речей, на безкорисному зацікавленні ними. Етично-естетичне ставлення до світу.
15. Має тенденцію до вичерпання і заникну.	15. Постійне джерело нового життя, нових прагнень і рухів, які вміщуються в закінчені форми життя душі і роблять її придатною для вічності. ⁴³

Це так, згідно з Лавриненком, Юркевич ставить перед нами свій погляд на людину, в наведених антитезах голови і серця, розуму й емоцій. На основі цього Юркевич настоює на необхідність зводити ці антитези в гармонійне погодження. І тим він пробує перестерегти людей перед поширюваними тоді нігілістичною й матеріялістичною філософіями. Крім того, Юркевич у своїй науці про людину висуває сильний спротив упрощеному християн-

---

⁴³ Дивнич, Ю., „Віядук у майбутне”, Літаври ч. 1, Зальцбург, 1947, ст. 61-62.

ському містицизмові, який припускає, що людина може досягнути свою найвищу мету просто „мигом ока”, безтурботно. Так містицизм переочує той важливий факт — факт виключного значення, — що людина може досягнути, й досягає, свою найвищу духову мету за посередництвом безнастанних зусиль, неустанними заходами самовдосконалення і то на протязі усього свого життя.⁴⁴

Тут ще варто згадати, що майже в той саме час, коли Юркевич виробляв своє поняття про людину, і то на основі чистого вникання в глибини людського серця, Ф. Достоевський (1821-1881), великий російський письменник українського походження, дещо пізніше приглянувся тайнам людини в свій спосіб; коли Юркевич наголошував потребу позитивних всежиттєвих зусиль, необхідних для удосконалення людини, — Достоевський, на основі тяжких особистих переживань і досвіду, приглянувся людині в стані її крайнього морального упадку, також заговорив про неї позитивно і сказав, що в глибинах серця упавшої людини може зародитися іскра духового життя, яка може переродити її зовсім і привести до повного духового воскресення. Вклад Достоевського у вивчення людини визнається по всьому світі.

На цьому дане обговорення Юркевичевої науки про людину доводиться зупинити, але й тут треба наголосити той факт, що хоч його антропология — наука про людину — була сформульована понад сто років тому, — її висновки важливі по сьогоднішній день; вона дає відповіді на істотні запити, які сьогодні ставлять науковцям, психологам та теологам. А ці запити — це найперше запити розгубленої сучасної людини, зокрема — молоді, зведеної хибними припущеннями нігілізму, неомарксизму та широко поширеного секуляризму. Духові шукання і духові запити сучасної людини у великій мірі може заспокоїти жива філософія Памфіла Д. Юркевича.

(е) Характеристичні риси філософії Юркевича

На основі того, що було сказано досі, можна дійти до припущення, що філософ Юркевич мав нахил підозрівати й негувати все, починаючи від висновків науки, матеріалізму, раціоналізму, емпіризму і кінчаючи ідеалізмом та християнським містицизмом. І це правда, що П. Юр-

---

⁴⁴ Юркевич, П., „Серце...”, *Труды*, 1860, I, ст. 95-98.

кенич з більшістю висновків згаданих шкіл людської мислі не погоджувався, але він не погоджувався з екстремамми - з крайніми висновками цих шкіл. Покористувавшись заввагою Е. Радлова, Юркевич стояв на базі „широкого, вільного від всяких свавільних чи упереджених обмежень емпіризму, що включає в собі все правдиво раціональне, і все правдиво понадраціональне, бо і одне і друге перш за все існує емпірично в універсальнім досвіді людства з неменшими правами на признання, як все видиме, що відчувається дотиком”.⁴⁵ Це лежить в основі Юркевичевої вимоги балаансувати й погоджувати висновки віри з висновками науки,⁴⁶ а втім усіх інших прагнень людського духа.

В площині гносеології (пізнання) Юркевич навчав, що знання Абсолюту людині недоступне, але знання про Абсолют — доступне. Людина доходить до того знання за посередництвом:

1. Сердечного релігійного відчужування,
2. усердної й свідомої філософічної медитації та
3. сердечного й совісного містичного прозрівання.

Пізніше, Вл. Соловйов вказував на ці три характеристики і визнавав їх найбільш важливими рисами Юркевичевої гносеології; і ці три характеристики лягли в основу філософічної мислі, головно гносеології, самого В. Соловйова.

Філософічні медитації й свідоме містичне прозрівання імплікують процес мислення; але Юркевич спішить перестеретти нас, що суть людини не полягає в її мисленні,⁴⁷ бо „дерево пізнання — це не дерево життя”.⁴⁸ Сутність людини виринає з кореня духового життя, — із серця людини. Звідси виходить, що *homo sapiens* — це ще неповна людина, з погляду Юркевича. Повна людина — це людина-індивід повно розвинений у царині її почувань (емоцій), в царині її серця.

Юркевич присвячував багато своєї філософської уваги вивченню науки Платона і Канта; і нічого дивного, бож він вважав їх обидвох поважними контрибуторами в розвиток ідеалістичної філософії. Платон був основни-

---

⁴⁵ Радлов, Е. Юркевич (Памфіль Даниловичъ), Енциклопедическій Словарь том 81, 1904, ст. 420.

⁴⁶ Юркевич, П., „Серце...”, Труды, 1860, I, ст. 117-118.

⁴⁷ Там же, ст. 77.

⁴⁸ Там же, ст. 87.

ком метафізичного ідеалізму; Кант зробив свій вклад в ідеалізм трансцендентний. Юркевич, також ідеалістичний філософ, повно не задовольнявся ані Платоном, ані Кантом, хоч він більше нахилився до платонізму і вважається його послідовником. Проте він виробив своє специфічне мислення, що розвивалося в душі конкретного ідеалізму, який пізніше ліг в основу екзистенціалістичної філософії В. Соловйова, С. Трубецького та інших мислителів із славним Н. Бердяєвим включно. Для Юркевича платонівське сприймання світу ідей задовільним не може бути, бо воно не пояснює трансформації ідеально існуючих речей в їхнє конкретне ество. Откровення дане в ідеях ніяк не доводить нас до тайн індивідуального ества, а тим менше до таємниць Найвищого Ества. Тому Юркевич твердить:

Як у природознавстві, так і в філософії не можуть бути побудовані, а мусять бути винайдені дослідженням і наведенням ті основні факти, що й є фактами саме тому, що в їхньому складі є щось незводиме на ідеї розуму (трансцендентне). Якщо б система ідей була повно прозріваюча для нашого розуму, то тим менше індивідуальне буття живих і розумних істот представлялося б нам як незрозуміла доля, і откровення, що вміщується в ідеях про те, **що є**, залишало б нас в повнім незнанні відносно того, **хто є**. Тільки безпосереднє і непорушно присутнє духові знання добра, — та ідея добра найпростіша і найбільш зрозуміла, вічно-присуща духові проливає несподіване світло на той бік світо-сприймання, що відкривається методом індукції:

Те, що може бути (ідея),
переходить у те, що є (дійсність),
за посередництвом того, чому належить бути.⁴⁹

Тому-то, тільки завдяки ідеї добра, присущій нашому духові, ми можемо прозрівати й сприймати іншу реальність. І то саме на цій точці Юркевич виявляє обмеження в Платоновій науці про розум, а в Кантовій — про досвід. Згідно з інтерпретацією Чижевського, ідея зароджується в досвіді, але там вона й залишаться у формі непевної пропозиції. Досвід лише схоплює можливість постановня в суб'єкті поняття; а правда, що дається в понятті, пізнається чистим розумом, розумінням самої природи речей... Але розум обмежений. Його межа там, де починається конкретне й індивідуальне.⁵⁰

---

⁴⁹ Юркевич, П., „Разумъ по учению Платона...”, МЗУ, ч. 5, 1865 (1866), ст. 348.

⁵⁰ Чижевський, Д., Нариси з історії філософії на Україні, ст. 144.

А що є ідея? Ідея, - відповідає Юркевич, - це щось само в собі; вона існує в самій точці мислення. Наслідуючи Платона, він каже, що ідея існує для кожного роду, і що це — вічна правда. Всі діяння живих суб'єктів бувають зумовлені ідеями. Звідси виходить, що ідея — це вирішальна сила, а людина тільки слухняний виконавець. Бог творить світ, взуруючись на ідеї як на первообрази речей, — Юркевич повторяє за Платоном і каже, що „правди (ідеї?) не можна ані створити, ані вигадати; їй властиве вічне є, а думання людини — це тільки намагання пізнати ідею”.⁵¹ Юркевич не доходить до твердження, що й Бог є виконавцем принуджуючої сили вічних ідей, але в усіх інших випадках ідеї мають вирішальну силу, а людина й причини тільки надають ідеям даних емпіричних ефектів.

Юркевич займався також проблемами етики; він писав, що найбільшою і то панівною помилкою майже в усіх існуючих школах етики є їхнє припущення, що людина може бути розумною без переконань (перевага розуму над серцем), та що вона може бути моральною без героїзму — готовою йти назустріч усім тим силам, які стають наперешкоді її духового й морального розвитку.⁵² Моральність ґрунтується на глибокій емоційній природі людини, яка оберігає її від егоїстичних потягнень, і цієї природи жодні людські зусилля не змінять. Ця глибока емоційна природа людини для Юркевича являється її найвищою силою; пізніше, в системі Фрейда, вона була названа цариною підсвідомого. І так, коли Юркевич вбачав у цій царині джерело найвищих духових категорій людини, — Фрейд обмежив її тільки до несвідомої функції т. зв. *libido*.

При цьому треба згадати і те, що Юркевич займався також проблемою **гармонійного устрою** поміж людьми, а також між народами. Згідно з його навчанням, перші кроки до загально суспільної правди починаються від кожної індивідуальної людини, бо джерело цієї правди також криється в глибині людської природи.⁵³ Але ця правда і її свобідний, ні від кого незалежний розвиток мусить бути охоронений гарантією суспільного устрою. Тому-то й суспільний устрій може мати надії на успіх тільки тоді,

---

⁵¹ Юркевич, П., „Разумъ по ученію Платона...”. МУИ, ст. 334.

⁵² Юркевич, „Серце...”, **Труды**, 1860, I, 109-211.

⁵³ Там же, ст. 93-95. Це висновки всієї філософії Юркевича.

коли він буде оснований не на силі „згори”, а на внутрішній силі індивідуальної людини, на глибинах індивіда, а не на кличах юрби.

Ця замітка важлива для наголошення того факту, що Юркевич не нехтував долі пересічної людини, в чому його оскаржували радикали, а навпаки, — він мав здорову філософію для вирішення й покращання цієї долі.

На закінчення цього розділу треба зробити декілька заміток у справі відношення індивіда до інших людей; Юркевич займається цією проблемою в його праці „Мир з ближніми, як передумова християнського співжиття”. Він починає своє вчення твердженням, що той, хто припускає, що ворогування людини — це явище природне, — той мусить взоруватися на життя тваринного світу, а не на життя людини. Юркевич каже, що в минувшині, коли між людьми панувала сердечна відкритість, — вони завжди вітали один одного побажанням: „Мир тобі!” Він далі стверджує той факт, що кожна людина відчуває в собі безнастанну потребу доповнювати себе співжиттям і стосунками з іншими людьми і то не в фізичному сенсі, а куди більше в сенсі духовому. Духові обдарування людини є такі сильні, що їх не можна заспокоювати будь-чим з царини нерациональної природи. Людина відчуває сильну потребу виявляти свій духовий стан зовнішньому світові... природа може тільки коритися людині, але розуміти її і єднатися з нею — не може.

Людина має палку жадобу висловлюватися, виявлятися, бути зрозумілою, бути духово підсилюваною й заспокоюваною; вона мусить мати взаємообмін з іншими людьми, сприймати й поділяти думки, бажання, радість та терпіння інших. Це додає людині почуття гуманності (буття дійсної людини!), і то на цьому основуються взаємні стремління й змагання за добробут суспільний. А це ж усе неможливе без миру в самому собі, без любови, бо ніхто не може одночасно служити Богові й мамоні...⁵⁴

Людина мусить вірувати в Христа. Але віра мусить виходити поза межі простої думки і вникати в живий зміст духа, з голови — в серце; тоді в кожному іншому індивідові людина буде бачити ближнього свого і свого брата. В такому моральному стані людина перемагає всі

---

⁵⁴ Юркевич, „Миръ съ ближними, какъ условіе христіанскаго общежитія”, *Труды*, 1861, III, ст. 316-326).

„Изъ науки о челоувѣческомъ духѣ”, *Труды*, 1860, III, ст. 497--498.

обмеження і всі різниці. Так вона добачує людську вартість і людську гідність у кожній людині; так людина стає на самопожертву, на прощення і на любов в ім'я Ісуса Христа. Так людина може переповнюватися моральною вартістю і силою великих впливів. І все це можна тільки переживати й відчувати, але описувати того — не можна. Колись було сказано „Блаженні миротворці”, бо для цієї простої й очевидної посвяти потрібні затяжні зусилля, боротьба проти самолюбства, потрібна перевага над пристрастями, свободний послух совісті, а понад усе — діяльна любов до Христа і повна покора Його волі.

Тут ми бачимо в Юркевича ті самі турботи і ті самі прагнення, що й у Кіркегарда. Юркевич не задовольняється спекулятивною правдою християнства; він прагне того, що б Правда Христова була мотивуючою й рушійною силою всього людського існування. Це через те Юркевич, як і Кіркегард, відходить від спекулятивної філософії Гегеля, скептичної філософії Канта і починає говорити твердо й позитивно в користь конкретного життя кожної людської істоти.

III. СПІР З МАТЕРІЯЛІЗМОМ

Памфіл Юркевич був філософом глибоких ідеалістичних, християнських переконань; він жив і діяв у час розвитку й поширення ідеологій раціоналістичної, скептичної та нігілістичної філософій, проти яких він був приневолений виступити як християнин і як фахівець. І так, християнський ідеалізм втягнув Юркевича в боротьбу з представниками матеріялістичного світогляду на все його життя. Для нас ознайомлення з цією боротьбою важливе тим, що воно розкриває нам досі невідомого Юркевича і виявляє його як глибокого й незалежного мислителя та як людину практичної життєвої орієнтації. Вже тут треба зазначити, що ніхто з Юркевичевих ідеологічних противників не міг дорівнятися йому ані в сфері філософічної мислі, ані в площині життєвої етики. Методи, які були застосовані російськими радикалами в боротьбі проти Юркевичевої мислі вважаються жалюгідними по сьогоднішній день і про це відкрито говорять самі росіяни. Про все це будемо говорити нижче. А покищо, погляньмо на нашого філософа в ранніх роках його життя і праці.

(а) Праця Юркевича в Києві

Юркевич почав свою наукову працю в Києві. Він приїхав до Києва 1847 р. на продовження науки в Київській Духовній Академії. На 26-му році життя, по закінченні студій 1851 р., його було запрошено на катедру філософії, бо після 25-річної урядової заборони викладати філософію, Юркевич виявився одним з краще кваліфікованих зайняти становище професора цієї науки в Київській Академії. Викладаючи філософію, а згодом також німецьку мову, — він скоро здобув популярність і був визнаний одним з кращих виховників так серед студентства, як і серед академічних властей. Тут, у рідній атмосфері Києва, Юркевич досяг самої вершини свого розвитку — як професор, як незалежний мислитель і як автор філосо-

фічних творів. Один з учнів Юркевича, український письменник Нечуй-Левицький, у своєму творі **Хмари**, називаючи Юркевича „Дашковичем”, пише про нього так:

Дашкович швидко піднявся між професорами своїми лекціями по історії філософії, і піддержав репутацію тієї науки, котра все стояла в академії дуже добре. З кожним роком його лекції були луччі й луччі, з кожним роком росла його репутація. Молоді студенти, приїхавши з усіх кінців Росії, вже чули про його, вже ждали чогось незвичайного. В старім академічному корпусі з темними вікнами, з чорними партами, в його аудиторії було повнісінько студентів, котрі сиділи цілими лавами й купою стояли коло порога, прийшовши з інших курсів. Дашкович увіходив, сідав на катедрі й не дивився ні на кого: його очі десь ніби ховались, заходили десь глибоко, де ворушилась мисля. В вічі слухачів кидався тільки чистий широкий лоб. Його лоб займав місце очей для слухачів: так на йому було багато мислі! Кожний легенький і тоненький зморшок між бровами здався тим місцем, де забгалася мисля і світлилася звідтіль. Коли-не-коли він підіймав одну руку, пальцем ніби показуючи на абстрактну мислю. Не можна забути впливу одної його репутації на молодих студентів! Всі зібралися вперше на лекцію й сиділи лавами кругом аудиторії, держачи голови рівно як під шнурок. Дашкович промовив перше слово, і всі ряди голів неначе по електричному потоку разом схилились уперед, насторчившись слухати. І цілу лекцію так держались голови; коли б хто поворушився хоч трошки! Тільки олівці сковзались швидко, швидко по папері! І його мисля лилася чиста, як кришталь! Не було там ні одного слова зайвого, не до діла. Вся система якогонебудь філософа випливала з його уст, ніби з голови самого філософа; така вона була чиста, ясна, ціла, непорвана.

Не в одну голову запала крапля світла й мислі од його лекцій, не одна голова стала світліша й ясніша.

Дашкович не довго й був в академії. Його репутація пішла скрізь, і його попросили перейти в московський університет. Але скучаючи за домом й за Києвом, він потім перейшов у київський університет.⁵⁵

Юркевич залишився в Москві до кінця свого життя, але Нечуй-Левицький не хотів залишити героя своєї повісті на чужині, а повернув його назад до улюбленого Києва.

Другий студент Юркевича, Ключевський, пише, що

---

⁵⁵ Нечуй-Левицький, Іван, **Хмари**, Видавнича Спілка Тризуб, Вінніпег, 1952, ст. 60-61.

багато студентів переписували записки лекцій свого професора і так поширювали їх серед друзів та посилали своїй рідні додому.

Викладання філософії було улюбленим заняттям Юркевича; крім самого заняття, воно давало йому виняткову нагоду вглиблюватися, вивчати й збагачуватися знанням світової філософії, пізнавати системи різних світових мислителів — так, що він дуже скоро почав почуватися в цій ділянці зовсім свobodно й говорити про неї авторитетно. Завдяки цьому, він скоро почав завважувати слабі місця у філософських системах Платона та Канта. Так Юркевич почав ставити під сумнів висновки декотрих з великих філософів, а втім він не раз завважував сильні думки в менш відомих мислителів, наприклад, у мало відомого тоді німецького філософа Якова Беме.

Як філософ незалежної мислі, Юркевич проявив себе в своєму першому — наскільки нам відомо — творі, „Ідея”, що був опублікований 1859 р. Цей твір, правдоподібно, був продуктом його власної ініціативи, стимулу його творчого імпульсу. Вислідом його власної мотивації був також його другий твір — „Серце і його значення в духовому розвитку людини, згідно зо Словом Божим”, опублікований 1860 р. Філософічна сила цього твору така велика, що він сам міг забезпечити Юркевичеві звання філософа і так ввести його в історію світової культури. В обидвох згаданих творах Юркевич розвиває свій новий погляд на людину, свою нову систематичну антропологію, вироблену в душі конкретного християнського ідеалізму. Проте, хоч ті твори треба визнати продуктом власної мотивації й ініціативи, — в них можна бачити його реакцію на дух радикалізму, що, як відомо, в ті часи проявлявся й зазнавав чимало розвитку.

Слідуючі два твори Юркевича, „З науки про дух людини” та „Матеріалізм і завдання філософії”, опубліковані 1860 р., були вже його прямою реакцією на зростаючу матеріалістичну літературу, що її творили й поширювали російські радикали. Одним з найголовніших був твір Николая Чернишевського, „Антропологічні принципи в філософії”, що був опублікований в журналі **Современник** 1860 р. Юркевичів твір „З науки про дух людини” був безпосередньою відповіддю на хибну науку Чернишевського. Тут Юркевич виступив несподівано, але виявився справді могутнім опонентом матеріалістичної філософії, особливо в формуляції її російськими матеріалістами. Але,

поки Юркевичів твір появилася тільки в більш спеціалізованім журналі в Києві (Труды Кіевской Духовной Академіи), він був доступний для обмеженого круга людей. Коли ж цей трактат Юркевича був передрукований в Росії і коли його почали читати ширші круги суспільства, — він викликав справжній „хрестоносний похід” проти того смільчака — молодого українського філософа.

1861 р. Юркевич опублікував три праці: „З приводу статей богословського змісту, поміщених у Філософській Лексиконі”, „Докази існування Бога” та „Мир з ближніми, як передумова християнського співжиття”. Цими творами Юркевич закінчив свій київський період, але в цей час він уже був широко відомим і визначним мислителем. Поки Юркевич жив і працював у рідній атмосфері Києва — він був винятково успішним професором і продуктивним філософом. Але зо зростом його слави, 1861 р. він був підвищений до стану ординарного професора, і в кінці того ж року Міністерство Освіти перенесло його до Московського університету. З того часу настала велика зміна в житті і праці нашого філософа.

(б) Юркевич у Москві

Памфіл Д. Юркевич — українець. Він був викликаний з Києва в Москву і там йому була доручена принадлива катедра професора філософії Московського університету; а за деякий час він уже зайняв становище декана Історично-філологічного факультету. Такі швидкі підвищення чужинців на відповідальні становища ласкаво не сприймалися. Юркевич у Москві не міг сподіватися чогось виняткового, а тим більше тому, що він приїхав в Росію як виразний і визнаний ворог радикалізму так політичного, як і філософічного. Тому-то, його переселення в Москву, як виявилось пізніше, означало те саме, що означало вигнання Ціцерона з Риму до Понту; знайшовшись у непривітній ситуації чужини, творчий геній обидвох мислителів заглух і майже зовсім завмер.

Юркевич прибув до Москви пізно 1861 р., а 1862 р. він там опублікував свій великий твір „Мова фізіологів і психологів”, але цей твір, правдоподібно, був виготовлений ще в Києві. Від того часу в його філософській творчості настала перерва, і Юркевич зайнявся проблемами педагогіки; 1865 р. він видав першу книжку з цієї ділянки, **Читання про виховання**, 272 стор. Але 12 січня 1866

р., на святкуваннях Московського університету, він виголосив довгу промову філософського змісту, що пізніше була опублікована, під заголовком „Розум згідно з наукою Платона і досвід згідно з наукою Канта”. Це був останній філософський твір Юркевича в Москві. Тоді він знову повернувся до педагогіки, і 1869 р. опублікував велику працю, **Курс загальної педагогіки** (404 стор.). Останньою перлиною філософської творчості Юркевича була його полемічна стаття, опублікована 1870 р., „Боротьба прихованих сил”, в якій знову центральне місце займає проблема матеріалізму. Цей раз Юркевич став в оборону професора Струве, про якого матеріалісти твердили, що він проводив їхні переконання в своїй докторській дисертації. Це й усе, що залишилося з філософської спадщини Юркевича. Правда він написав велику працю під назвою „Метафізика”, але вона не була опублікована, і яка її доля — невідомо.

Проте, на основі насвітлення Юркевичевої діяльності в Києві і в Москві виразно позначається той факт, що на Півночі його геній занепав, а то й цілковито згас. Це ж саме, між іншим, стверджується російським авторитетом, професором філософії Н. О. Лосським у його книжці **Історія Руської філософії**. Видавці **Філософської Енциклопедії**, що була опублікована в Москві 1970 р., маючи на увазі цей самий факт, між іншим, заявляють:

„Виступи Юркевича проти матеріалізму в друкованих працях і публічних викладах викликали протест руського суспільства, яке переймалося природничими і матеріалістичними ідеями.⁵⁶ Так вітали Юркевича москвичі. Але сучасні росіяни, що радикальних ідей матеріалізму не поділяють, згадують поведінку своїх однокровців з Юркевичем з почуттям жалю. Нам тільки доводиться ствердити, що Юркевичеве життя й праця в Москві легкими не були. Ми вже згадували про долю його генія в Москві: там він скоро завмер. Дружина Юркевичева померла була 1873 р., а сам філософ, виснажившись фізично й духово, послідував за нею 1874 р., проживши тільки 48 років.

---

⁵⁶ *Философская Энциклопедия*, 5, Москва, 1970, ст. 603.

(в) Юркевич і Чернишевський

Юркевич як мислитель і письменник, в 1860 р. маломому був відомий, тому його мужня, але добре обоснована критика матеріялізму виявилася великою несподіванкою, зокрема в кругах російських радикалів. Російські матеріялісти, що називалися тоді революційними демократами, вважалися найкраще підготованими перевести вже давно потрібну реформу соціального й політичного устрою в Російській Імперії. Але їхні матеріялістичні переконання, а зокрема їхній відкритий напад на християнський ідеалізм викликали в людей підозріння й настороження. Юркевич був свідомий того, що діялося. Як тільки Николай Чернишевський — головний речник російських матеріялістів — 1860 р. опублікував свій твір „Антропологічні принципи філософії”, — Юркевич був готовий дати на цей твір філософську відповідь. В основу спору лягли проблеми ідеологічного й філософічного характеру. Чернишевський, в своєму творі, допустився цілої низки помилок, а на їх основі проголосив хибні і зовсім безпідставні заключення. Юркевич скоро зловив його на цьому і не гаючи часу відповів Чернишевському своїм твором „З науки про дух людини” та опублікував його в третьому числі **Трудів Київської Духовної Академії** 1860 р. Цей твір був призначений на опрокинення матеріялізму і на спростування помилок допущених в „Антропологічних принципах філософії”. У той час Юркевич ще не знав, хто був автором згаданого твору, тому він весь час називає його словом „сочинитель”. Тим „сочинителем” був Н. Чернишевський.

Чернишевський (два роки молодший від Юркевича, також син священика) народився 12 травня, 1828 р. в Саратові. Як Юркевич, так і він закінчив Духовну семінарію, а пізніше продовжував студії в Сан Петербурзькому університеті (1846-1850). Там, опинившись під впливом революційного духу, що напливав із Західньої Європи, ця здібна молода людина, — за словами одного з його учителів, — „стався впавшим ангелом”.⁵⁷ У С. Петербурзі Чернишевський почав формувати свій світогляд під впливом Л. Фоєрбаха, а також російських революціонерів-декабристів В. Г. Белінського і О. І. Герцена. 1853 і 1854 р. Чернишевський працював при журналах **Отечественные**

⁵⁷ **Энциклопедический Словарь** томъ XXXVIIIа, 1903, ст. 672.

записки й *Современник*, при чому останній з них опинився під його контролею. 1855 р. Чернишевський оборонив магістерську дисертацію, але наукового ступеня не отримав. Працюючи журналістом, він прославився, як добрий літературний критик. Першим автором, що став предметом його критики був ще один українець — славний Микола Гоголь (1809-1852). Чернишевський нападав на Гоголя за те, що він увів зовсім новий напрям в російську літературу. (За те ж саме Гоголя атакував ідеологічний попередник Чернишевського — Белінський). У липні 1862 р. Чернишевський був арештований, оскаржений в організуванні селянського повстання, за те він був засуджений на ув'язнення, а врешті — на заслання. 1889 р. він повернувся додому, до Саратова, але, буди виснаженим, — помер 29 жовтня того ж року, проживши 61 рік.

Чернишевський був видатною людиною і його шанобливо згадують всі російські круги.⁵⁸ Це стверджує навіть той факт, що в Енциклопедичному Словнику Брокгауза, виданому 1903 р., Чернишевському присвячується 12 повних сторінок, а інформацію про Юркевича обмежено до трьохчвертей однієї сторінки. І треба ствердити, що Чернишевський за своє співчутливе відношення до долі селянства, уярмленого протягом століть, заслуговує признання; але його несправедливе відношення до Юркевичевої наукової критики деяких хибних тез його антропології, та його арогантне, а то й образливе трактування згаданого українського філософа не оправдується ніякими мотивами. Сумним явищем являється зокрема те, що цей незаслужений і неоправданий напад на Юркевича зберігає свою силу по сьогоднішній день і так не тільки що усунув нашого філософа від уваги суспільства, а навіть від наукової уваги самих філософів. Це — трагедія Юркевича, що, на жаль, сталася дійсністю в північно-східньому закутку цивілізованої і ніби просвіченої Європи.

Що ж у дійсності сталося?

Юркевич працював і формував свою філософію в Києві, а Чернишевський виробляв свою в Сан Петербурзі. Коли ж ці молоді ентузіясти з усіма правами на відстоювання своїх заключень (Юркевич — на 34 році життя, Чернишевський — на 32) поставили один одному публіч-

---

⁵⁸ З Чернишевським, як письменником, можна ознайомитися з його твору, **Що робити?**, Київ, 1950, сторінок 365.

ни опір, жодний з них по суті не знав, що саме собою представляв його противник. Юркевич знав Чернишевського тільки як безіменного „сочинителя”, а Чернишевський вважав свого противника звичайним „семінаристом”. Коли Юркевичева критика „Антропологічних принципів філософії” появилася в **Русском Вестнике**, а при тому була прийнята прихильно ширшими читацькими кругами, — ця неймовірна „арогантність” українського „семінариса” з Києва привела Чернишевського в стан приглумливого здивування. Він не хотів мати нічого спільного зо своїм критиком, а натомість, пишучи в своєму **Современніку**, напав на видавця **Русского Вестника**, Дудишкіна, за те, що він допустився „очевидної помилки”, передрукував і так спопуляризував Юркевичеві тези, інакше вони були б засуджені на забуття.

Відповідь Чернишевського і його критика непрочитаного твору Юркевича ввійшла в збірку його творів, опублікованих у Москві 1950 р. Вона була заголовлена так: „Красоты, собранные из „Русского Вестника”. Ця праця написана в такий спосіб, що вона в дійсності не заслуговує уваги культурного читача і її можна читати тільки зусильно. Це твердження може виглядати пристрасним, однобічним упередженням автора цієї праці проти згаданого росіянина, отже його треба оправдати доказами. Але, навіть сама назва Чернишевської відповіді, „Красоты”, вказує на весь тон його твору. Тут подаємо деякі цитати праці Чернишевського, де він, наприклад, пише:

Русский вестник... в своїй книзі ч. IV помістив початок (статті Юркевича — С.Я.)... До цього уривку є передмова **Русского вестника**. Я цю передмову прочитав і цим задоволвся. Мені все стало ясним із самої передмови... Юркевич — професор Академії (Київської Духовної Академії — С.Я.). Я бачив людей, що займають таке положення, як він. Тому сміятися над ним мені тяжко: це означало б сміятися над неможливістю мати в руках порядні книжки, над повною безпомічністю в ділі свого розвитку...

Я не знаю, скільки років п. Юркевичеві; якщо він уже не молодий чоловік, турбуватися про нього пізно. Але якщо він ще молодий, я з приємністю запропоную йому той невеликий запас книжок, яким володію... Всі ми, семінаристи, писали точно те саме, що написав п. Юркевич... я певний, що (в Юркевичевій статті — С.Я.) написано те саме, хоч я її ще не читав і не буду читати... а прочитаю в коректурі тільки той уривок витягу, який я зазначив для вставки в оцю статтю. Я

наперед знаю все, що прочитаю в ній, все до останнього слова, і багато чого пам'ятаю напам'ять...

Якщо положення п. Юркевича зміниться, то дуже скоро йому буде неприємно й згадувати про свою статтю...

Я не маю права передрукувати більше, як одну третину статті... Стаття має 27 сторінок. Я передрукую з них 9... Сталося так, що останні рядки кінцевої сторінки, до кінця якої доходить моє право передруку не включає в собі повного періоду, і в кінці останнього рядка стоїть тільки половина слова... Що робити брати із слідуваною сторінки я вже не маю права...⁵⁹

Тепер перейдемо до другої частини. Звертаючись до видавця **Русского Вестника**, Дудишкіна, Чернишевський пише:

Вам видається неймовірним, що я не поцікавився прочитати статтю п. Юркевича... Чи доказувати вам це? Прошу... я почувуюся настільки вище мислителів школи п. Юркевича, що мене рішуче не цікавить знати, що вони про мене думають...

Трохи нижче він пише, що його відношення до Юркевичевого твору є таке саме, і то через те він не завдавав собі труду навіть прочитати його. А при кінці своєї статті Чернишевський, звертаючись до Дудишкіна, пише:

...Якщо б ви могли уявити собі (що Чернишевський бачить щось загрознає в статті Юркевича — С.Я.), то вже сам цей факт показав би вам, які слабкі є ті припущення, які може придумати проти мене філософ такого напрямку, як п. Юркевич.⁶⁰

На основі вищенаведених цитат можна твердити, що Чернишевський не трактував поважно ані професора Юркевича, ані його філософії і що він — журналіст та економіст — почувався настільки самопевним і вищим від Юркевича, що навіть не вважав потрібним перевірити, що саме цей філософ писав. А втім він сам, Чернишевський, признається, що займає своє становище не як спеціаліст, але як начитаний журналіст, який має право „популяризувати висновки спеціалістів”.⁶¹ Це є основа, на яку опирався Чернишевський у своєму виступі проти Юрке-

---

⁵⁹ Чернышевский, Н. Г., „Красоты, собранные из „Русского Вестника”, Полное Собрание Сочинений том VII, Москва, 1950, ст. 725-726.

⁶⁰ Там же, ст. 772-774.

⁶¹ Там же, ст. 764-765.

вича і його філософії; і на цьому ґрунтується вся трагедія Юркевича. Того широка філософська ерудиція, його очевидна обізнаність й орієнтація в площині досягнень науки, його оригінальність мислі і типова наукова обережність — всі ці благородні кваліфікації мислителя не були взяті на увагу. А сам Юркевич, сказавши те, що — мав сказати, — замовк шляхом відмежування себе від прилизливої полеміки, в яку він був втягнений силами матеріалізму.

А щодо Чернишевського, — його ненаукове трактування філософічних висновків Юркевича прославляється в советській науці по сьогоднішній день. Одиноким винятком можна назвати видавців **Истории Русской Философии**⁶², які признають, що в антропології Чернишевського є чимало слабих місць. Вони також посередньо признають, що його матеріалізм Юркевичевого ідеалізму не переміг.⁶³ І нічого дивного: все, що він міг поставити проти Юркевича — були обзивання та образливі насмішки. Бо ж боротьба між ними „велася нерівними засобами”, — писав Г. Г. Шпет. „По стороні Юркевича було знання, чисте розуміння, незалежна думка і він змагався за Правду, яка не гине, а стоїть вічно”.⁶⁴ Шпет сказав це три роки перед Російською Революцією. Він міг наочно переконатися, що саме представляли собою ті сили, проти яких змагався Юркевич.

У другій половині XIX ст., Російська Імперія, у межах якої жив і працював Юркевич, не дуже переймалася філософією, а тим менше конкретним християнським ідеалізмом, що його пропонував цей осамітнений філософ. Найбільш популярним заняттям у той час був прогрес — прогрес в усіх сферах людського життя. А найбільш привабливим ставав матеріалізм, і то не так з філософічних, як з практичних мотивів. Прогресивне суспільство було на устах усіх людей, а найперше про це говорили матеріалісти; прогрес і реформа в площині економіки — це якраз те, про що вони говорили. Очевидно, потребу реформи бачив Юркевич, але він вважав все це можливим тільки на основі переміни людських сердець. Радикали, революційні демократи і всі інші прогресисти змагали до по-

---

⁶² **История русской философии**, Москва, 1961, ст. 309.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Шпет, Г. Г., „Философское наследіе П. Д. Юркевича”, **Вопросы философии и психологии**, 1914.

дібних цілей, але для них реформа була можлива тільки на основі переміни політичної сили. На Юркевича не звернули уваги; наростаючі нові соціальні і політичні сили припадали угодобашню людей куди більше. Юркевич залишився сам, і може не був свідомий того, що не всі люди були глухі до його перестережень; він не був свідомий того, що його філософські прозріння треба буде кинути дещо далі в майбутнє — на яких п'ятдесят років уперед, у ХХ століття, коли то їх підхоплять інші мислителі і переформулюють їх у конкретний, або екзистенціальний ідеалізм нашого часу. Якраз це сталося у формулюваннях В. Соловйова, братів Трубецьких та в інших східно-європейських мислителів ХІХ і ХХ століть. Так сталося. І навіть марксистип тепер признають, що основоположником нової ідеалістичної філософії на сході Європи був Памфіл Данилович Юркевич.⁶⁵

---

⁶⁵ **Философская Энциклопедия**, Москва, 1970, ст. 603. Дивись також: Зеньковский, В. В. прот., **История Русской Философии** том I, Париж, ст. 321.

IV. ДОЛЯ ЮРКЕВИЧЕВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ МИСЛІ

(а) Соловйов і філософія його учителя

Памфіл Юркевич багато послідовників не мав, проте це не значить, що він їх не мав взагалі. На початку тільки деякі мислителі зрозуміли значення Юркевичевої мислі; але були й такі, що сприйняли її, розробили ширше і дали їй конкретніше означення. Першим з них був Вл. Соловйов (він був кровно споріднений з українським філософом XVIII ст., Григорієм Сковородою, по матірній родовій лінії). Соловйов був Юркевичевим студентом у Московському університеті, а пізніше прославився як один з кращих філософів нашого часу. З документальних даних виходить, що він був дуже зближений з Юркевичем і високо оцінював його,⁶⁶ а по смерті свого учителя цей молодий філософ написав слідує:

Якщо висотою і свободою мислі, внутрішнім тоном прозоринь, а не числом і об'ємом написаних книг оприділяється значення справжніх мислителів, то без сумніву почесне місце між ними повинно належати покійному... професорові Памфілу Даниловичу Юркевичеві. В його умовому характері визначним образом поєднувалися самостійність і широта поглядів з усердним признанням історичного передання, глибоке сердечне співчуття всім існуючим зацікавленням життя — з тонкою проникливістю критичної думки.⁶⁷

Так писав Соловйов у молодому віці. Пізніше, з приводу 25-их роковин Юркевичевого упокоєння і в обличчі своєї власної смерті 1900 р., Соловйов писав про свого учителя знову. І в той час він вважав себе Юркевичевим послідовником і носителем його мислі — особливо в сфері

⁶⁶ Чижевський, Д., Нариси з історії філософії на Україні, ст. 154.

⁶⁷ Соловьёв, Вл., „О философских трудах П. Д. Юркевича”, Собрание Сочинений том I, ст. 171.

людського пізнання Абсолюту.⁶⁸ Проте, хоч Соловйов навчався „у стін свого учителя”, він пізніше нереріє Юркевича так у сфері філософських зметів, як і в глибині мислі. Але він завжди згадував свого учителя з пошаною й тугою. На склоні свого життя він характеризував Юркевича так:

Юркевич . . . глибокий мислитель, чудовий знавець історії філософії, зокрема старої, і дуже добрий професор, що читав надзвичайно цікаві для фахівців і змістовні лекції. Але з деяких сторонніх причин він не користувався популярністю і студенти не діставали з його лекцій користі, яку могли б мати.⁶⁹

Так Соловйов говорить про долю Юркевича в Москві, але й він поза вислови признання та жалю щодо Юркевичевої долі, далеко не пішов. І так, наприклад, твори цього великого філософа залишилися не зібрані, не видані, розкидані по журналах в Україні та в Росії.

(б) Доля Юркевичевої філософської спадщини

Ми вже знаємо про те, як до Юркевича відносився В. Соловйов, що помер 1900 р. Під кінець XIX ст. про філософію Юркевича писав Колубовський у своїй статті „Джерела для історії філософії в Росії”;⁷⁰ Г. Г. Шпет опублікував коротку працю про Юркевича 1914 р.,⁷¹ і того ж року біографічну статтю про нашого філософа опублікував о. О. Ходзіцький; Юркевича згадував о. П. Флоренський та інші.⁷² Взявши все це на увагу можна сказати, що перед Російською революцією ідеалістична філософія Юркевича почала була приваблювати увагу людей дещо більше. Але й у той час ніхто не подумав про збірку і видання його творів. Пізніше, в Советській державі про це

---

⁶⁸ Губенко, В. І., „З історії ідеалістичної філософії на Україні”, **Боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом на Україні в XIX ст.**, Київ, 1964, ст. 119. Губенко наводить вислови В. Соловйова з його твору „Три характеристики”, **Собрание сочинений** т. VIII, С.П.б., 1903, ст. 428.

⁶⁹ Соловьёв, Владимир, „Три характеристики”, **Собрание Сочинений** том VIII, ст. 424-429.

⁷⁰ Колубовський, Я. Н., **Вопросы философии и психологии**, 1890, кн. 5.

⁷¹ Там же, 1914, кн. V.

⁷² **Вѣра и разумъ**, 1914, 18, 20, 22, 24. Флоренский, о. П., **Столп и утверждение истины**, Москва, 1914.

вже не можна було думати. У двадцятих роках коротку студію Юркевиченої філософії перевів проф. Дмитро Чижевський.⁷³ Але в його обставинах — емігранта, що працював у Празі, без відповідних засобів, — збирання і видання всієї філософської спадщини Юркевича було справою майже неможливою. Все ж таки, його піонерські зусилля досягнули того, що Юркевича було привернено увазі його національних нащадків — нас, українців. Згодом Юрій Лавриненко, український письменник-емігрант, присвятив окрему статтю Юркевичеві 1947 р., але це ще не вивело нашого унікального філософа з перестарілого занедбання. Врешті, 1974 р. з приводу 100-річчя упокоєння філософа, автор цієї праці почав робити заходи в справі розшуків творів Юркевича і, дякуючи друзям в Лондоні, Римі та одному бібліотекареві в Вінніпезі, — 1976 р. головніші відомі філософські твори Юркевича були зібрані і вже тоді було започатковано заходи видати їх: перше в їхньому оригіналі, а тоді в українському й англійському перекладах. І так, перший раз, понад сто років після смерті великого українського філософа, збірка його творів стає доступною для зацікавлених українських, російських, а згодом англомовних читачів.

Велика шкода і втрата в тім, що філософ Памфіл Юркевич так довго був невідомим для тих, для кого його філософська думка могла б мати велике значення. Він залишався в стані трагічного забуття — перше накиненого на нього, — як висловився В. Соловйов, — силами „недорозвинених умів, насилуваних теоріями матеріалізму”, шарлатанства й обману,⁷⁴ а то й просто силами звичайного недбалства. Проте, на свіжій і оригінальній мислі Юркевича зародилася й розвинулася ціла школа модерної (переважно російської) філософії, а сама сила його мислі — така, що її не може забути напівний марксизм Советського Союзу. І трактування нашого філософа в советській літературі не змінилося, не відійшло від методів Чернишевського. Соловйов, мабуть, і сьогодні схарактеризував би трактування Юркевича з боку модерного марксизму його старими словами: обзивання, обман, шарлатанство. Ми ще будемо ознайомлюватися з цими методами пізніше, а покищо треба застановитися над справами більш своєчасного значення.

⁷³ Нариси з історії філософії на Україні, Прага, 1931, ст. 136-156.

⁷⁴ „О философскихъ трудахъ П. Д. Юркевича”, Собрание сочинений том I, ст. 187 і 196.

(в) Юркевич і зродження філософської мислі в Росії

Філософія і філософічні прагнення розвивалися в Росії і до Юркевича. І так, скажемо, в першій половині XIX століття та за часу Юркевича філософське мислення в Росії розвивалося в кількох напрямках: там були школи славофілів, тих, що переймалися західнім мисленням, позитивістів, матеріялістів, нігілістів і ін. Всі ці школи мали визначних послідовників. Але, за винятком матеріялістів, які пізніше перейнялися ідеями західньо-європейського марксизму, ні одна із згаданих шкіл не залишала по собі помітного послідовництва. Філософське мислення Юркевича стало винятком; доля подбала про те, що він, хоч і осамітнений, посіяв зерна ідеалістичної думки, яка пізніше мала великий вплив на розвиток філософії серед росіян, а посередньо навіть впливала на розвиток філософії в Західній Європі, зокрема в першій половині XX століття. Щодо українців, — ми не були в стані зробити більше того, що від часу до часу визнавали Юркевича своїм мислителем і стреміли до того, щоб його мисленням збагатити скарбницю української культури. Це особливо починає діятися за нашого часу, як давніше сталося з „великим чоловіколюбцем, безсмертним” Миколою Гоголем.⁷⁵ Але в площині розвитку філософського послідовництва для Юркевича — ми ще не зробили нічого.

Першим, слідами Юркевича пішов великий російський мислитель Вл. Соловйов; він розвинув оригінальні ідеї Юркевича далі, але Соловйов виявився надто скomплікованим до наслідування. Очевидний брак ширшого послідовництва в його випадкові, правдоподібно, залежав від його трудного концепту Божественної Софії, а до того, може, від його незрозумілих симпатій з Римо-Католицькою Церквою. Тому-то й Соловйов не оснував великої школи послідовників. Він був надмірно точний у деталях концептів та філософських прозрінь, а це мало кого могло приваблювати й насмілювати до наслідування. Але коли ми поглянемо на його критику абстрактних принципів, на його захоплення сучасним і конкретним, — тут ми зу-

---

⁷⁵ Ця характеристика Гоголеві була дана самим Тарасом Шевченком: **Тарас Шевченко**, том III, Драматичні твори, журнал, листування, Київ, 1949, ст. 172 і 307. Шевченко висловився так у своєму листі до Реніної. Інші українці омшали Гоголя тому, що він писав по-російському, незважаючи на те, що по духу він далі залишався українцем. Така сама доля філософа П. Д. Юркевича.

стрічаємося з відгомоном мислі його учителя. Ось погляньмо на найважливіші принципи Соловйової системи. Коли, наприклад, звернемося до його навчання про людину, — ми бачимо, що в системі „Соловйова людина посідає три основні духові принципи: воля, розум і емоції”.⁷⁶ А ось тепер поставмо ці принципи проти трьох основних принципів в Юркевичевій філософії про людину:

Соловйов:

Юркевич:

1. Воля... це принцип соціальної діяльності людини... вона т в о р и т ь „суцільне суспільство” — теократію.	Усердне релігійне відчуження і чисте моральне усвідомлення.
2. Розум... він детермінує інтелектуальну еволюцію... він повинен постачати „суцільне знання” — теософію.	Усердне філософічне роздумування про факти різного досвіду.
3. Емоції (почування) — це принцип творчости. Він повинен вести до „суцільної творчости” — теургії.	Чистосердечне м і с т и ч н е прозріння самої суті правди.

Ця табличка зіставлень виявляє поражаючу подібність між обидвома системами і саме цей факт пояснює, чому Соловйов так шанобливо відносився до філософського мислення свого учителя. Сказавши це, даліше роздумування над цією справою залишаємо самому читачеві. Але поки підемо далі, тут дозволимо собі зробити цікаву замітку:

В. Соловйов, як і багато інших російських філософів, що в більшій чи меншій мірі наслідували Юркевича, починали свої кар’єри як атеїсти чи марксистки. Соловйов, принциповий атеїст у молодечих роках, повернувся до віри в Бога в Московському університеті, під впливом Юркевича (1869-74); славний російський мислитель Николай Бердяев (1874-1948) був активним марксистом і за те був засуджений на заслання 1898 р. Пізніше він навернувся

---

⁷⁶ Про частинне в’яснення цих принципів гляди статтю о. проф. Олександра Барана: “The Concept of the “Absolute” in the Works of Solovyev” *Logos*, vol. XXVIII, No. 2, Yorkton, 1977, pp. 81-82.

до віри і став одним з передових російських екзистенціалістів. Для нього „есхатологічна метафізика” стала „максимальним досвідом людського існування”, де людина реалізує (виповняє) себе творчо і так приготується до наступаючого Царства Божого.⁷⁷ Друг Бердяєва, пок. о. Сергій Булгаков (1871-1944) — це ще один марксист, що пізніше навернувся до віри і, як Бердяєв, став сильним філософічним критиком марксизму. Він також став типовим „філософствующим богословом”, особливо в розвитку його концепту про „Софію” (ми вже згадували цей концепт у системі Соловйова під назвою „Божественна Премудрість” — Софія). Як Соловйов, Булгаков також пробував виробити синтезу між наукою і філософією релігії, але успішним у тому не був. Після Соловйова і Булгакова Франк пробував розв’язати цю проблему, але йому також доля не пощастила добратися до цієї „обіцяної землі” російської духової синтези.⁷⁸ А це якраз та синтеза, яку так оптимістично пропонував Юркевич у своїй філософії.⁷⁹

Щождо евентуального впливу Юркевича на Булгакова, то його ніде виразно не завважається поза те, що останній стояв у традиції оснований першим. Але перейдемо до інших визначних постатей нової російської філософської традиції — С. Л. Франка (1877-1950), Н. Лоського (1870-1965), А. Лосєва (1892-?) та інших, що належали до т. зв. інтуїтивістичної школи. Вони зробили великий вплив на російське філософське мислення ХХ століття. А цей напрям, треба зазначити, розвивається по лінії Юркевичевого інтуїтивізму серця.

Далі, Юркевичів висновок, що „дерево пізнання — це не дерево життя”⁸⁰ яскраво відображуться в пізнішому розвитку аксіологічних та гносеологічних мотивів в російській філософії. А це значить, що інтуїтивізм та екзистенціалізм у російській філософії ХХ століття має своє коріння у філософії Юркевича. Цей факт визнають марксисты,⁸¹ але не всі представники ідеалістичних кругів го-

---

⁷⁷ Дивись „Активно-творческий эсхатологизм”, **О рабствѣ и свободѣ человека** (Опыт персоналистической философии), Париж 1939, ст. 211-222.

⁷⁸ Зеньковский, В. В., прот., **История Русской Философии**, том 2, Париж, 1950, ст. 455-456.

⁷⁹ Юркевич, „Серце...”, **Труды**, 1860, I, ст. 117-118.

⁸⁰ Там же, ст. 87.

⁸¹ **Философская Энциклопедия**, Москва, 1970, ст. 603.

тові до цього признатися. Наведемо один приклад:

Борис Вишеславцев (1879-1954) в одній із своїх праць опублікував статтю на тему значення серця в філософії і релігії. Він говорить про місце серця в Біблії, в античній філософії, в індійському містицизмі, але цілковито промовчує Юркевичеву філософію серця і тільки дуже незамітно згадає її з іншою працею у зносі.⁸² У цій зносі Вишеславцев каже, що Юркевич 1860, а о. П. Флоренський 1914 р. тільки поставили питання про ролю серця і подають списки деяких цитат. Але Юркевичів твір про значення серця сам собою свідчить, що він означає багато більше, ніж Вишеславцев готовий признати.⁸³

---

⁸² Вишеславцев, Б., **Вечное в русской философии**, Нью Йорк, 1955, ст. 206. Вишеславцев написав книжечку про значення серця, **Серце человека**, Париж, 1929.

⁸³ Тут в очі кидається очевидна іронія: в марксистських публікаціях Юркевичеві приписується безперечна роля щодо розроблення філософії серця та оснування нової християнської філософії, розвинутої у формуляціях інтуйтивізму, персоналізму та екзистенціалізму. Проте, напр., **Философская Энциклопедия** кн. 5, що була видана в Москві 1970 р., ст. 602-603, подає наступне: „Юркевич развивает христ. учение о сердце как глубочайшей основе человек. существа и духовно-нравств. источнике душевной деятельности. В жизни сердца — переживания, чувствах и реакциях, — а не в мысли с ее формой всеобщности выражается индивидуальность личности. С этих позиций Ю. выступает против идеи самозаконности разума, лежащей в основании нем. классич. философии, против интеллектуализма новых времен, видящих в разум. начале сущность человека. Ю. подчеркивает, что „не дерево познания есть дерево жизни“, ум есть лишь вершина, а не корень духовной жизни человека. В соответствии с антропологич. учением развивается й гносеология: знание. по мысли Ю., рождается в результате деятельности души, связано с ее целостным настроением, духовно-нравств. стремлением; только проникнув в сердце, знание может быть усвоено. Эти аксиологич. и гносеологич. мотивы роднят ход мысли Ю. с некоторыми исходными интуициями значительно более поздних филос. направлений — философии жизни, экзистенциализма и персонализма. Протипоставление Ю. конкретного знания, формирующего способ существования человека, отвлеченному мышлению стало характерным для рус. религ. и экзистенциалистской мысли конца 19 — нач. 20 вв.

Ю. стоить у истоков рус. „конкретного“ идеализма, развитого в дальнейшем Соловьевым, бр. Трубецкими и др. В работе „Разум по учению Платона и опыт по учению Канта“ („Моск. университетские известия“, 1865, № 5) Ю. склоняется в сторону идеализма Платона, считая, однако, что для перехода от идеального бытия к наличному необходима не только логич. идея (Гегель) или „сущность“ (Платон), но личностное „сущее“, к-рое переводит то, что может быть (идею), в то, что есть (действительность). Перерабатывая платонизм в духе

Незважаючи на те, в російських еміграційних кругах є одиниці, які виразно говорять про вплив Юркевича на їхнє модерне мислення і вони роблять це з належним признанням. Прот. Василь Зеньківський і проф. Н. О. Лоський виразно говорять про цей вплив в своїх окремих історіях російської філософії.⁸⁴ Прот. В. Зеньківський (також професор філософії, той, що зацікавив Юркевичем Д. Чижевського) говорить про Юркевичеву філософію дуже шанобливо і в той же час висловлює жаль з приводу неймовірного занедбання самого філософа і його праці. Проте, визнаний і оцінений чи ні, — Памфіл Юркевич, без сумніву, займає своє місце на горизонті філософського розвитку в Східній Європі і являється постаттю уні-

---

личноного (теистического) понимания абсолюта, Ю. размежевывается с панлогизмом Гегеля (как абстрактным идеализмом) и с пантеистич.-безличноным идеализмом Платона” (Підкреслення наші).

Але, крім В. Соловйова, Н. Лоського, В. Зеньківського, такі російські християнські мислителі як Франк, Вишеславцев, Бердяев та ін, — мислення яких повне ідей і проблем вперше висловлених і поставлених Юркевичем, — ніде не згадують свого українського попередника ні словом. А у Вишеславцева, напр., завважується метода Чернишевського: він знецінює Юркевичів твір про серце, правдоподібно, не прочитавши його, — інакше бо він не міг збути його відмовкою, що це тільки „постановка вопроса и собрание цитат” („Значение сердца в философии и в религии”, *Вечное в русской философии*, Нью Йорк, 1955, ст. 204).

Так само Юркевича трактує Бердяев, — ніби його взагалі не було. В Бердяєва багато Юркевичевих проблем та ідей; він навіть заявляє, що його улюбленим філософом був улюбленець Юркевича — німецький мистик Я. Беме, і його приваблення до цього мислителя — ті самі, що й у Юркевича. (Дивись автобіографія Бердяєва: *Самопознание*, Париж, 1949, сторінки 106, 110, 195, 369). А для ілюстрації — один витяг із сторінки 195:

„Я всё время боролся против монофизитства во всех его формах. Но я всегда очень любил германскую мистику, почитаю ее одним из величайших явлений в истории духа. Из великих германских мистиков более всего любил Я. Беме. Он имел для меня огромное значение. И я всегда поминаю его в своих молитвах наряду с Достоевским и некоторыми другими любимцами. Мистический гнозис Я. Беме имел семетически-кабалистическую прививку и потому проблема человека имела для него особенное значение”.

З уваги на наукову об’єктивність тут таке положення: приписувати цим мислителям непоінформованість — не можна; приписувати їм пристрасне відношення до Юркевича — незручно, бо дехто з них — це заслужені мислителі.

⁸⁴ Зеньковский, В. В., прот., *История Русской Философии*, том I і II, Париж, 1950.

Lossky, N. O., *History of Russian Philosophy*, New York, 1951.

кального значення. Він показується людиною яскравого філософського прозріння й великої мужности. І через те йому, як винятковому мислителеві не можна заперечити признання за сповнення визначної ролі в площині філософської мислі в минулому, ані заперечити йому признання за його вклад у вироблення конкретної ідеалістичної мислі нашого часу.

Найбільш відомим російським мислителем на Заході, без сумніву, є Николай Бердяєв; він є прославлений за свій християнський екзистенціалізм, за його турботи про конкретну людину-індивіда, за його науку про особистість людини (персональність) та про проблему її свободи. Але проблеми, якими займався Бердяєв у своїй філософії — це проблеми, якими в їх зародках займався Юркевич, і яким він дав точне окреслення в таких працях, як трактат про значення серця, про духа людини і ін. Тепер, якщо б прийняти твердження проф. Н. Лоського, що новітня російська християнська філософія і все світосприймання почалися понад сто років тому і що вона викликала цілу галактику релігійних філософів,⁸⁵ — тоді треба погодитися, що не Владімір Соловйов, а його учитель — Памфіл Данилович Юркевич — стоїть першим у ряді цієї галактики мислителів.

На цьому місці, і в світлі всіх вищеподаних ілюстрацій, зовсім природньо можна поставити слідуєчі питання:

1. В якому стані було б російське філософське мислення, і яких вершин воно досягало б, як би не було піонерських зусиль Памфіла Юркевича?

2. Вл. Соловйов скрізь визнається одним з кращих філософів. Чи був би В. Соловйов таким, як ми його знаємо, без Юркевича, що дав напрямок його мисленню і основи під його філософічні оприділення й формуляції, до чого сам Соловйов признається?

Такі запити можуть звучати провокативно, але над ними варто застановитися поважно і чесно.

---

⁸⁵ Там же, ст. 247.

У. ЮРКЕВИЧ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ДВАДЦЯТОГО СТОЛІТТЯ

(а) Поширення уваги до занедбаного філософа

Це тяжка іронія, але так буває в історії людства не рідко, що великим людям дається признання щойно після того, як трагічна доля зробить з ними своє. Щоб відсвіжити пам'ять про цю гірку дійсність, пригадаймо собі кончину Сократа, долю Цицерона, Галілео, Коперніка і багато-багато інших. Памфіл Юркевич — хоч причислення його до великих мужів може виглядати претенсійним — подібної чаші не оминув, а випив її повно. Він міг був багато дати своїм розгубленим сучасникам; він знав, чого вони шукали, що їм було потрібне. І він мав мужність сказати їм цю правду. Але насилля грубійства, фальшу й нецтва заглушило його, і він залишився навмисне занедбаним, забутим. А тоді, коли на нього поклали п'ятно „мракобісся” — ніби він ворог прогресу й культури — його почали оминати навіть ті, що духом прогресу не переймалися. Така-то доля Юркевича.

Філософією Юркевича, — як вже було сказано раніше, — почали ближче цікавитися напередодні Російської революції 1914 р. Але коли настала революція і по ній запанував войовничий марксизм — там для ідеалістичної філософії вже не було місця. Деякі розчаровані послідовники марксизму, як Бердяєв, Франк, Булгаков та ін. повернулися до Християнства і почали поборювати марксизм, але в них не було ані волі, ані об'єктивності заявити, що вони йдуть слідами обезславленого українського філософа — Юркевича. Щойно в пізніших двадцятих роках Юркевич став предметом студій українського науковця — філософа й літературознавця — проф. Дмитра Чижевського. Це він, і то вже на вигнання, підвів Юркевича і поставив його на увагу української спіль-

ноти. За ним пішли інші,⁸⁶ але вони спромоглися тільки на біографічні замітки з приводу роковин народження, чи смерті філософа. Між цими знайшовся й автор даної праці.

Моє зацікавлення Юркевичем було збуджене випадково, — силою мого специфічного співчуття з упослідженою людиною. В розшуках матеріялу про укр. бароко в Енциклопедії Українознавства, я завважив коротку замітку про Юркевича. Цей занедбаний філософ викликав у мене зацікавлення, головню своєю антропологією, бо в той час я вже займався своєю оригінальною проблемою — виробленням концепту пастирської антропології. Це повело мене до дальших розшуків інформації про Юркевича; за допомогою проф. Семена Погорілого з Манітобського університету, в нарисах Д. Чижевського я знайшов список філософських творів Юркевича з інформаціями, де вони були опубліковані. Весною 1974 р. почалися розшуки за цим матеріялом, а літом 1976 р. збірка творів Юркевича була готова. Вістка про цей успіх була подана в українській пресі, а це в свою чергу далі збуджувало в людей зацікавлення маловідомим філософом і його працею. Тоді ж таки були висловлені бажання видати ці твори в українській мові. Тепер ці бажання стають реальною дійсністю. Але Юркевичем зацікавилися не тільки його прихильники з ідеалістичних кругів; на нього і на його науку почали звертати увагу речники протилежного табору. Подамо коротку ілюстрацію цього факту.

(б) Матеріялістична критика Юркевича

У советських виданнях після Другої світової війни, хоч спорадично, матеріялістична критика Юркевича була відновлена знову, — переважно в енциклопедичних виданнях, в історіях філософії тощо. В одному українському виданні, присвяченому студіям ідеологічних шукань в Україні в ХІХ столітті,⁸⁷ Юркевичевій філософії виділено окремий розділ. За винятком московського видання збірної праці **Философская Энциклопедия, Москва 1970, кн. 5,**

---

⁸⁶ Тут першим треба визнати Лавриненка, але він (Дивнич), правдоподібно, ґрунтується на матеріялах Чижевського, бо ледве чи він міг мати доступ до Юркевичевих оригіналів у його обставинах.

⁸⁷ Ми вже згадували статтю В. Губенка: „З історії ідеалістичної філософії на Україні“, **Боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом на Україні в ХІХ ст.**, Київ, 1964.

де Юркевича критикується лагідно, а подані інформації про нього більш прийнятні, — в усіх інших виданнях його піддається демагогічній, просто тенденційно ненауковій критиці. Критерії науки — навіть в її марксистсько-леніністичній концепції, виходить, там мало-кого обов'язують. Тут знову зустрічаємо методи Чернишевського — обзивання філософа та насмішки. Проте, вся ця реакція відносно Юркевича сама собою вказує на велику вагу його мислі, а також на загрозу його ідеалістичної філософії для панівного марксизму і для його матеріялістичної ідеології. Це вказує на те, що Юркевича більше промовчувати не можна, отже його ставлять на увагу суспільства, а його ідеологію критикують. Ось погляньмо на критику Юркевича В. Губенком, у його статті „З історії ідеалістичної філософії на Україні”.

У згаданій статті, Юркевичеву дискусію філософських систем Платона і Канта Губенко трактує в дуже легенький, а то й призириливий спосіб. Він, наприклад, висміює Юркевича за його намагання створити власну гносеологію, ніби-то на основі синтезу запозичених ідей згаданих мислителів. Губенко пробує переконати читача, що одинокую наукову базу для будь-якої філософської інтерпретації й синтезу подає виключно марксистсько-леніністична філософія.⁸⁸ Губенко стверджує, що Юркевич був непримиримим ворогом матеріялізму, що багато з матеріялістичних позицій він ніби безцеремонно перекручує, що він ніде не наводить правдивих тверджень Л. Фюрбаха та інших матеріялістів...⁸⁹ Він далі твердить, що Юркевич не представляв нічого поважного в полеміці та що його матеріял не містив нічого вартюого поважної наукової дискусії.⁹⁰ Далі Губенко каже, що Юркевич — це філософ-ідеаліст, і хоч він був мислителем не вартий уваги, — він був активним противником прогресу в філософії й політиці, і це саме за те його пригадують буржуазні ідеалісти і використовують його. Юркевича високо підносять також українські „буржуазні націоналісти... і нічого дивного”, — каже критик, — і завершує свої висновки так:

Ідейна боротьба має свою об'єктивну логіку. Те, що відживає в дану епоху, ретельно вишукує та відбирає

---

⁸⁸ Там же, ст. 109.

⁸⁹ Там же, ст. 114.

⁹⁰ Там же, ст. 117.

собі на озброєння з минулих часів також все гниле і мертвенне. Теїстична філософія та соціологія Юркевича, Гогоцького та їм подібних з її ідеалізмом, антинауковістю, теоретичним обґрунтуванням реакційних суспільних порядків нині закономірно привертає до себе увагу сучасних буржуазних ідеологів.⁹¹

Так, більш-менш, Юркевича оцінює й осуджує речник марксизму В. Губенко.

(в) Юркевич в оцінці християнського ідеалізму

Тяжко сказати, до якої міри „буржуазне” зацікавлення філософією Юркевича може загрожувати марксистській ідеології взагалі, а її системі в СРСР зокрема. Крім того, немає ніяких даних на те, що, може, в СРСР ідеологією Юркевича переймаються широкі маси і так становлять загрозу Советському Союзові. Але, судячи по всій негативній, а втім неспровокованій реакції на його ідеологію, можна робити висновки, що християнська філософія Юркевича мусить вважатися настільки сильною, що урядова марксистська увага й реакція на неї стає справою невідкладного значення.

Марксистська критика оскаржує Юркевича в політичній прислужництві,⁹² але правдою є те, що він політикою, як такою, не займався. Він був християнським мислителем, добре зорієнтованим філософом і в тому полягає його особливе значення. Перш за все, Юркевича оцінюється за його християнський ідеалізм, за його гуманні прагнення та за вироблення філософії життя, що могла допомогти розв'язати долю людини за його часу, а також за часу нашого. Юркевич виступив з дефінітивним окресленням унікального значення конкретної людської істоти, і якщо б воно було сприйняте й пошановане сьогодні, — вже сам цей факт показав би дійсну вартість філософа. Юркевич, справді, говорив про соціальну систему, але про таку, яка шанувала б права людини і гарантувала б їй свободу для особистого розвитку, для свободного практикування її відповідальностей. А це вказує на те, що він мав на увазі гуманну демократичну систему, і вже сам цей факт звільняє його від будь-якої підозри чи обвинувачення в політичній прислужництві.

---

⁹¹ Там же, ст. 119-120.

⁹² Там же, ст. 112.

В оцінці тих, що мали нагоду ознайомитися з філософським мисленням Юркевича, його вважається християнським мислителем — таким, що посіяв зерна для християнського екзистенціалізму, який розвинувся в Східній Європі. Славний християнський філософ Вл. Соловйов завдячував свій поворот до Християнства і свою ідеалістичну філософію своєму учителеві — Юркевичеві. Він шанував свого виховника і глибоко оцінював його мислення, хоч серед інших кругів Юркевич популярним не був. Але трагедія Юркевича не залежала тільки від популярного в той час радикалізму; вона полягала в нездібності його сучасників зрозуміти, чого він навчав. Покійний о. проф. В. Зеньківський (1881-1962), сам філософ — член Паризької групи російських мислителів, в своїй оцінці Юркевича каже:

Юркевич, очевидно, був багато вище свого часу і даремно він мав вплив на Вл. Соловйова. Можна тільки жаліти, що знамениті твори Юркевича майже цілковито недоступні для читачів — вони ніколи не перекладалися. Якщо прийде коли-будь час, коли філософські твори Юркевича будуть зібрані й перевидані, його глибокі прозріння знову оживуть для руської мислі. Особливо хотілося б підкреслити в нього побудування в дусі конкретного ідеалізму.⁹³

Більшість об'єктивних людей погодиться із заввагами покійного о. проф. В. Зеньківського так в його висловах признання Юркевичеві, як і в його надіях, що його філософія оживе знову. Саме ці сподівання лягли в основу даної збірки і праці.

Тепер погляньмо на Юркевича і на його філософію, як вона відображується в мислителів Західної Європи.

(г) Співзвучність ідеям Юркевича в західних мислителів

Говорячи про співзвучність ідеям Юркевича в деяких західних мислителів, ніде немає даних на твердження, що бодай дехто з них був під його впливом. Але фактом є те, що він займався деякими ідеями й проблемами в той саме час, коли ними займалися в західній Європі. До то-

---

⁹³ Зеньковскій, В. В., прот., *История Русской Философии*, том I, Париж, 1948, ст. 321.

го ж бодай в одному випадкові, Юркевич випередив західних мислителів на пів століття. І так, наприклад, виходить, що т. зв. екзистенціальний підхід у християнським мисленні зродився одночасно в Західній і Східній Європі; само собою, це явище виявляється спонтанною реакцією на існуючий стан речей у площині людського життя. Ми вже згадували подібність Юркевичевих філософічних прагнень відносно людини і її потреб до тих, якими займався Сорен Кіркегард. Але в ділянці зосередження філософської уваги на значення людського серця, що було центральним у філософії Юркевича, — Захід мусів чекати на німецького мислителя Макса Шелера (1874-1928) і на його теорію **емоційного інтуїтивізму**, що була сформульована 50 років після Юркевича.

Саме ж зродження екзистенціальної свідомости серед християнських мислителів, як виходить, незалежно й одночасно в різних частинах Європи — це справді цікавий феномен, вартий окремої уваги. І це стане можливим, коли твори Юркевича будуть доступні для тих, хто цією проблемою захоче зайнятися. А в даному випадкові, назвавши цей феномен цікавим, — на цьому його залишимо в надії, що настане час, коли об'єктивне вивчення, може, змінить карту виникнення екзистенціалізму в світі; тоді, може, і Юркевичеві буде дано признання за його піонерський вклад в цю ділянку християнської мислі. І цей вклад може бути доведений самим змістом його філософських творів.

Це — одне. А крім того, думаємо, що специфічно Юркевичеві філософські прозріння можуть допомогти повернути гармонію між двома конфліктними сферами — вертикальним і горизонтальним — напрямками в площині пояснювання таємниці життя і потреб модерної людини.

Тут ще треба сказати, що західні мислителі справді мали певну сутичність з філософією Юркевича по через його послідовників, зокрема Вл. Соловйова, Н. Бердяєва і ін. Скажемо, гносеологія Соловйова західним мислителям відома, а це ж і гносеологія Юркевича. Соловйов показав це навіть перед своєю смертю 1900 р. в статті „Три характеристики”. Там він, між іншим, виявляє, що саме було центральним у гносеології Юркевича, і ми з цим питанням ознайомлювалися вище. Тут пригадаємо, що згідно з Юркевичем, людина може досягнути найвище значення шляхом: 1. Сердечних релігійних почувань, 2. Сердеч-

ного й сумлінного філософічного роздумування і 3. Чисто-сердечного й сумлінного містичного прозріння. Тому-то, — пригадує Соловйов, — тільки на основі остаточного погодження між висновками цих трьох принципів найвище знання може бути доступним. Сам Соловйов філософував на основі цих трьох принципів, а почерез нього вони були відомі і на Заході.

Інший шлях, яким Юркевичеві ідеї виходили на Захід, був християнський екзистенціалізм Н. Бердяєва, що є найбільш відомим східньо-європейським філософом у західньому світі. Правда, він мислить іншими категоріями, але його вболівання над долею конкретного індивіда — це вболівання Юркевича. Тому-то, немає сумніву, що між мисленням Юркевича і мисленням Бердяєва є виразне пов'язання, але до якої саме міри Бердяєв сполягав на Юркевича — це ще залишається для в'яснення. (Дивись замітка ч. 83).

А ось, коли ми звернемося до центральної теми Юркевичевої філософії, до **філософії серця**, — тут справа стає трохи яснішою. Ця проблема починає займати передове місце в філософії німецького мислителя Макса Шелера та інших. В двадцятих роках нашого століття, проблемою серця в християнському й індійському містицизмі займався Б. Вишеславцев.⁹⁴ Він працював у Парижі, але немає даних на те, що він впливав на декого із західньо-європейських мислителів. Але, коли повернемося до Шелера, то бачимо, що в його філософії проблема „емоційного інтуїтивізму” є дуже важливою. І так, згідно з Шелером, „почування людини — це навмисний (інтенційний) акт розуму спрямований на об'єктивні вартості з метою доведення їх у свідомість суб'єкта”.⁹⁵ Шелерова теорія „емоційного інтуїтивізму” була розроблена в його праці *Der Formalismus in der Ethik und die materielle Wertethik* (1913, 1916). Трудно сказати, чи Шелер був ознайомлений з Юркевичевою теорією серця; але він мав стільки впливу, що багатьом філософам звернув увагу на „логіку серця”, що була такою важливою не тільки в філософії Юркевича, але й у багатьох інших українських мислителів.⁹⁶

---

⁹⁴ Про це він говорить у своїй книжечці *Серце людини в індійським і християнським містицизмі*, Париж, 1929.

⁹⁵ Lossky. N. O., *History of Russian Philosophy*, International University Press, Inc., New York, 1951, p. 385.

⁹⁶ Там же.

У заключенні треба сказати, що якщо Юркевич не був впливовим у свій час, тепер маємо багато даних на те, що ідеї, якими він займався в 50-их і 60-их роках XIX століття, — почали привертати увагу західних мислителів 50 до 80 років пізніше. Тому-то, порівняльні студії філософії Юркевича і таких західних мислителів, як Макс Шелер, а зокрема Карл Ясперс (1883-1969) з його настоюванням на унікальність людини і на значення її як вільної істоти, або американського богослова-реаліста Райнголда Нібура (1892-1971), порівняльні студії концепту Юркевича про інтелектуальний і духовий розвиток людини з наукою швейцарського психолога Карла Юнга (1875-1961) про розвиток особистості — її індивідуації, без сумніву, виявилися б філософічно — корисними, а морально — високо нагородними.

VI. ЗАКІНЧЕННЯ

(а) Юркевич і шукання життєвої філософії сьогодні

В основу даної праці лягли наші рефлексії на особу Памфіла Юркевича і на головніші точки його філософії. Думаємо, що вони вистачальні для насвітлення домінуючих проблем, які полонили увагу філософа і які втягнули його у всежиттєві інтелектуальні змагання. Безсумнівним фактом виявляється те, що центральною проблемою у філософії Юркевича була Найвища Правда, а втім правда про індивідуальну людську істоту й людину взагалі, і відношення людини до тих вартостей, які виходять поза межі емпіричного світу.

Юркевич був християнським мислителем і він мислив категоріями конкретности. Він бачив, що категорії найвищого і вічного виявляються в свідомому досвіді індивідуальної людини, в таємничих глибинах людського серця, і саме це прозріння стало центральною силою його філософії. Серце людини, з його властивостями відчуження і розсудку, вважається тією суцільною точкою, в якій людина збагає і знаходить свою повню й реалізує свою духову унікальність. Це було дуже важливе прозріння самого Юркевича, і пізніше воно стало домінуючим у підході до людини мислителями кінця XIX і XX століть.

Важливість Юркевичевої філософії полягає також ще й в іншому його переконанні; він не встановлює унікальності людини та її виключної особистої цінности шляхом дедукції індивіда з групи, а навпаки: Юркевич узалежнює цінність збірної людини (громади) від унікальної цінности конкретного індивіда.⁹⁷ І саме це було палкою пересторогою філософа проти дегуманізуючої філософії раціоналізму, механістичного прогресу, пізнішої пролетаризації людини, а врешті безоглядної тепер її секуляризації. Тому-то, конкретна, духовна і вічна вартість кожної люди-

---

⁹⁷ Юркевич, П., „Серце . . .”, *Труды*, 1860, I, ст. 93-95; „Изъ науки о челоуѣческомъ духѣ”, *Труды*, 1860, III, 426.

ни — унікального індивіда — та її вічна доля стали найвищим зацікавленням Юркевича, і тільки та єдина турбота стверджує важливість й універсальне значення його філософії.

Безумовно, Юркевич мислив у контексті свого часу — третьої чверті XIX століття. Але предметом його мислі була людина — феномен універсального зацікавлення і вічного значення. Він говорив про людину, про важливість її самоусвідомлення й самосприймання; її тяготіння й стремління до Правди, до прозріння таємниці і значення свого існування. Фактично, Юркевич стояв за дійсну вартість людини, а проти фальшивих понять про неї він боровся. Його філософія була сильна і коректна, і як така, — вона може бути прийнята як правдива філософія — християнська філософія універсального значення, яку треба запропонувати людині нашого часу.

У наш час всесвітнього духового збентеження, в час безрадного опитування людиною самої себе „Хто і що я?“, „Яка в мене ціль?“ Юркевичева філософія конкретного християнського ідеалізму, з його тверезим і благородним поглядом на людину та на її існування може стати якщо не повною, то бодай частиною відповіді на сучасне самоопитування розгубленої людини. За нашого часу і на наших очах багато-хто вже звертається до подібних пропозицій і багато приймають їх сьогодні — і то, перш за все, з-поміж наших духово виснажених, збентежених, розчарованих, або й зведених сучасників.

Сьогодні, про духові потреби людини говорить багато, і ці потреби відчуються болуче. Є такі, що пробують задовольнити ці потреби засобами культури; інші звертаються до різних гуманітарних програм та пропозицій; але тільки правдиво шукаючі, глибше розсудливі і справді бажуючі чогось конкретного можуть збагнути, що Юркевич дає людині те, чого вона так розпучливо потребує й шукає сьогодні.

Юркевич основує свою філософію на принципах Християнства і тому його пропозиції можуть перше впадоблятися тим, що дорожать християнським ідеалізмом і тим, що розуміють людину по-християнському. Сьогодні є чимало людей ідеалістичного наставлення, зокрема молодих людей, яких оповив дух фрустрації — розгублення, з приводу існуючих дегуманізуючих систем, які, іронічно, щодо форми та змісту, показуються християнськими. Ось тут конкретний християнський ідеалізм Юркевича, його

вболівання за долю індивідуальної людини, його реалістичний, але позитивний підхід до людського існування і його настоювання на унікальну цінність кожної людської істоти — без сумніву може оживити духа всіх: ідеалістично розчарованих, і тих, яких зв'язує дух формалізму — перестаріле духове рабство, що полонить людей ще й сьогодні.

Очевидно, велика вартість і значення Юркевичевої філософії стануть зрозумілими найперше тим, що є духово свідомі й чутливі; але правдою є і те, що Юркевич може запропонувати багато чого і тим, що вже духово завмерли. В Юркевичевій філософії є великий позитивний духовий виклик особливо тим, що їх покриває дух фрустрації, але які ще зберігають людську мужність і не тратять віри й надії на людину нашого часу. Юркевич мав що сказати своїм сучасникам і дехто його слухав, як показано в частині (а) III розділу нашої праці (пригадаймо собі, що сталося з молодим розчарованим Соловйовом...); в його філософії можуть знайти відповіді багато хто з наших сучасників. Юркевич промовляє до повної людини, з її найважливішими властивостями серця й розуму (погляньмо на табличку в частині (в) IV розділу, яка ілюструє це достаточо).

Історично, Юркевич стоїть першим — осамітнено першим — у великому хорі модерних мислителів, основним заняттям яких була, і досі є, таємниця людини. У цій ділянці він залишив точні дефініції, що можуть збагачувати нас усіх: духово живих, що знають як змагатися за свої ідеали, і духово розгублених, розчарованих, але ще шукаючих людей. І так, якщо б ми були ретельні і чесні, — ми всі поставилися б до Юркевича, перш за все — по-важно, а тоді, може, покірно і вдячно.

(б) Оживлення забутої спадщини — це виклик нам

Яким би там неприродним чи й іронічним не виглядав цей факт, але слава Богу за те, що врешті твори Памфіла Даниловича Юркевича будуть доступними для студій, професійної оцінки та дійсної наукової критики не в його рідній Україні, чи й у Росії, де зберігаються його твори, а на чужині. Перш за все, Юркевичеві твори можна буде студіювати в їх оригіналах — в російських текстах — а згодом в українському, а також англійському перекладах. Тепер нашим найпершим обов'язком стає те, щоб Юрке-

вича повернути в його рідне українське середовище, а його літературною спадщиною збагатити скарбницю української культури, та взагалі — мислення про людину в широкому світі. Треба знати, що наш філософ може збагатити універсальні студії людини. Але представити Юркевича світові — це вже завдання виключно наше. Правда, його філософію перш за все треба зробити доступною українським читачам і студентам. Бо, як мислитель, Юркевич заслуговує уваги людей з усіх покроїв суспільства: пересічного читача, студента історії філософської мислі в Україні, філософів, богословів і всіх шукачів, любителів правди. Памфіл Юркевич своїм багатством мислі може послужити всім людям і це, віримо, виявляється навіть даною студією; крім того, в цьому можна переконалися безпосередніми студіями його творів, що й рекомендується для духового збагачення всіх кругів суспільства.

Автор цієї студії, а одночасно й упорядник даної першої збірки творів Юркевича вповні свідомий своїх обмежень щодо підприйняття цього завдання. Все ж таки, він не може позбавити себе певного почування задоволення з виконання цього задуму, незважаючи на те, яким незначним він може бути. Проте все зроблено в надії, що це перше підприйняття відкриє можливість для ширших і глибших студій Юркевича фаховими людьми — філософами.

БІБЛІОГРАФІЯ

- ЮРКЕВИЧ, Памфил Данилович, „Идея”, **Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія**, 1859, X-XI.
- ” „Серце и его значеніе в духовной жизни челоуѣка по ученію слова Божія”, **Труды Кіевской Духовной Академіи**, 1860, I.
- ” „Матеріалізмъ и задачи философіи”, **Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія**, 1860, III.
- ” „Изъ науки о челоуѣческомъ духѣ”, **Труды Кіевской Духовной Академіи**, 1860, III.
- ” „По поводу статей богословскаго содержания, помѣщенныхъ въ Философскомъ Лексиконѣ” **Труды**, 1861, I, II.
- ” „Миръ съ ближними, какъ условіе христіанскаго общежитія”, **Труды**, 1861, III.
- ” „Доказательства бытія Божія”, **Труды**, 1861, III, IV, V.
- ” „Языкъ фізіологовъ и психологовъ”, **Русскій Вѣстникъ**, 1862, IV, V, VI.
- ” „Разумъ по ученію Платона и опытъ по ученію Канта”, **Московскія Университетскія Извѣстія**, 1865/6, V.
- ” „Игра подспудныхъ силъ”, **Русскій Вѣстникъ**, 1870, IV.
- ” **Чтенія о воспитаніи**, Москва, 1865, IV — 272.
- ” **Курсъ общей педагогики**, Москва, 1869, XV — 404.
- СОЛОВЬЕВ, Вл., „О философскихъ трудахъ П. Д. Юркевича”, **Собраніе Сочиненій** т. I, „Три характеристики”, там же, т. VIII.
- ЧИЖЕВСЬКИЙ Дмитро, професор, **Нариси з історії філософії на Україні**, Прага, 1931 сторінок 175.
- ” **Філософія Г. С. Сковороди**. Варшава, 1934, сторінок 224.
- ГРИГОРІВ, Н., професор, **Українська національна вдача**, Українська Видавнича Спілка в Канаді, Вінніпег, 1941, сторінок 61.
- ДИВНИЧ (Лавриненко), Юрій, „Віядук у майбутнє”, **Літаври** ч. 1, Зальцбург, 1947, ст. 57-67.
- ГУБЕНКО, В. І., „З історії ідеалістичної філософії на Україні”, **Боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом на Україні в ХІХ ст.**, Київ, 1964, ст. 107-120.
- ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА — твори в двох томах, Київ, 1961.
- ТАРАС ШЕВЧЕНКО — Драматичні твори, Журнал, Листування, Київ, 1949, том III, ст. 172 і 307.
- НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, Іван, **Хмари** — повість, Видавнича Спілка Тризуб, Вінніпег, 1952. (Тут добре наświetлення політично-соціальної ситуації в тогочасній Україні).
- BARAN, Alexander, Dr., “The Concept of the ‘Absolute’ in the Works of Solovyev”, *Logos*, vol. XXVIII, No. 2, Yorkton, 1977.
- BERDYAEV, Nicolas, *The Destiny of Man*. Harper & Row, Publishers, New York, 1960, pp. 310.
- ” *Dostoevsky*, trans. by Donald Attwater, Meridian Books, The World Publishing Co., Cleveland and New York, 1957, pp. 228.
- ” *The Fate of Man in the Modern World*, Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, 1961, pp. 131.

- БЕРДЯЕВ, Николай, *Философія Свободнаго Духа* часть II, Париж, сторінок 236.
- " **О рабствѣ и свободѣ человѣка** (Опыт персоналистической философии), Париж, 1939.
- " **Я и міръ объектовъ**, Париж, сторінок 187.
- " **Самопознание**, Париж, 1949.
- ФРАНК, С. Л., *Реальность и человѣк*, Париж, 1956, сторінок 416.
- " **Смысл жизни**, Париж, сторінок 171.
- ВЫШЕСЛАВЦЕВ, Б., *Вечное в русской философии*, Нью Йорк, 1955, сторінок 206.
- ЗЕНЬКОВСКИЙ, В. В., прот., *История Русской Философии*, том I і II, Париж, 1948, 1950.
- ФЛОПЕНСКИЙ, о. П., *Столп и утверждение истины*, Москва, 1914.
- ШПЕТ, Г. Г., „Философское наследіе П. Д. Юркевича“, *Вопросы философии и психологии*, 1914.
- КОЛУБОВСКИЙ, Я. Н., „Материалы для истории философии в России“, *Вопросы философии и психологии*, 1890, кн. 5.
- ХОДЗИЦКИЙ, А. (свящ.), „Проф. П. Д. Юркевич“, *Вѣра и Разумъ*, 1914, 18-24.
- EDIE, James M. and others, *Russian Philosophy*, vol. III, Quadrangle Books, Chicago, 1965, pp. 521.
- KIERKEGAARD, Soren, *Edifying Discourses*, (First Harper Torchbook), 1959, pp. 265.
- LOSSKY, Nicolas O., *History of Russian Philosophy*, International University Press, Inc., New York, 1952, pp. 416.
- MULLER, Herbert J., "Kierkegaard and Dostoevski", *Religion and Freedom in the Modern World*, Phoenix Books, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1965, pp. 46-66.
- SCHMEMANN, Alexander, *Ultimate Questions — An Anthology of Modern Russian Religious Thought*, Holt, Rinehart and Winston, New York, Chicago, San Francisco, 1965, pp. 310.

* * *

- Ukraine — A Concise Encyclopedia*, vol. I, University of Toronto Press, 1963.
- История Русской Философии*, Издательство Социально Экономической Литературы, Москва, 1961.
- Философская Энциклопедия*, 5, Москва, 1970.
- Энциклопедическій Словарь* (Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефронъ), С.-Петербургъ, 1903, том 68 і 81.
- Українська Радянська Енциклопедія*, том 16, Київ, 1964, ст. 127-11, 49.
- З історії філософської думки на Україні*, Наукова Думка, Київ, 1965, 191 ст.

ПРО АВТОРА

Автор вступної статті й редактор збірки творів П. Юркевича, тепер священник Української Православної Церкви в Канаді, Степан Ярмусь народився 1925 р. в Лідихові біля Почаєва на Волині, Зах. Україна. Він закінчив Пастирські Курси в Лондоні, Англія, 1956, а Ліценціят Теології здобув у Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, Канада, 1962 р. В роках 1963-75 він працював в редакції „Вісника” й „Рідної Ниви”, при чому від 1969 р. був головним редактором цих видань. Бакалавреат гуманістики він здобув в Манітобському університеті 1974, і того ж року, написавши тезу, отримав Бакалавреат Теології від Колегії Св. Андрея. Восени 1974 р. він вступив на магістерські курси Пастирського Богословія в Міжконфесійному Пастирському Інституті при Вінніпезькому університеті (Факультет Богословія), які закінчив 1977 р. й отримав науковий ступінь магістра Священної Теології. 1978 р. він почав докторантські студії в Семінарії Сан Франціско, Каліфорнія.

Прот. С. Ярмусь є автором таких праць: Митрополит Іларіон і його методологія наукової праці (1972), Причинки до мислі про сучасне Душпастирство (1975), „Харизматизм” (1975), *The Problem of Pastoral Calling* (1978), а тепер, крім докторантських студій, займається розробленням оригінальної концепції Пастирської антропології. Як професор, він займає катедру Пастирського Богословія й Гомілетики в Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, а крім того викладає Історію Східнього Християнства (гуманістика) та інші предмети. Прот. С. Ярмусь одружений з Константою з дому Гутон; у них є 15-літній син, Андрій.

